T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI

NERVAN-ANTONİNLER DÖNEMİNİN DİNİ VE FELSEFİ YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILMAZ

HAZIRLAYAN
İlker IŞIK
064203011007

KONYA 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
1.GİRİŞ 2
2.DİNSEL VE FELSEFİ UNSURLAR 8
2.1. Epikürosçuluk 8
2.1.a.Mantık(Kanon) 10
2.2.b.Fizik (Phseus) 11
2.2.c Etik 13
2.2. Stoacılık 15
2.2.a. Eski 16
2.2.b. Orta Stoa 18
2.2.c Geç Stoa (Roma Stoası) 20
2.3. Kuşkuculuk 23
2.4. Kynzm 25
2.5. Orphizm 28
3.NERVAN- ANTONİNLER DÖNEMİNDEKİ DİNİ ve FELSEFİ DURUM 33
4.SONUÇ 46
KAYNAKÇA 48

ÖNSÖZ

M.S. 96 yılında Nerva'nın tahta çıkmasıyla başlayan ve Commodus'un öldürülmesiyle sona eren bu dönem, Roma İmparatorluğu'na tam anlamıyla "Altın Çağı"nı yaşatmış ve bu zaman diliminde imparatorluk sınırları içerisinde dini, felsefi, mimari, sanatsal, edebi, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda birçok atılım gerçekleşerek antik devirden günümüze dünya tarihini etkileyecek derin izler bırakmıştır. Bilhassa Antonin hanedanı bünyesinde meydana gelen ve "Beş İyi İmparator" olarak literatüre geçen Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Pius ve Marcus Aurelius döneminde imparatorluk bambaşka bir açılım elde ederek hiç olmadığı kadar üstün bir konuma yükselmiştir.

Bu çalışmada esas alınan Roma'nın ihtişamının doruk noktasına ulaştığı bu devrin arkasında yer alan dinsel ve felsefi yapının ne şekilde olduğunu ve bu devirde cereyan eden siyasi olayların neticesinde imparatorluğa yeni katılan halkların beraberinde getirdikleri kültürün Roma toplum yapısına nasıl bir etkide bulunduğunu ortaya koymaktır.

Çalışma esnasında genel olarak Roma tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar incelenmiş ve Nervan-Antoninler hanedanı devrine ait bilgiler toplanıp özellikle dönemin dinsel ve felsefi boyutu ön plana çıkarılarak değerlendirme yapılmıştır.

İncelemesinde bulunduğum bu konuda bana gerekli desteği sağlayan ve yönlendiren danışmanım Sn. Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILMAZ'A, görüş ve değerlendirmeleriyle yol gösteren Sn. Prof. Dr. Ahmet A. TIRPAN, Sn. Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN, Sn. Doç. Dr. Asuman BALDIRAN, Sn. Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKOCAK, Sn. Yrd. Doç. Dr. Ertekin DOKSANALTI ve değerli büyüğüm Sosyolog Seyhan KURT ile Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına şükranlarımı sunarım…

1.GİRİŞ

Kuruluşunun ilk zamanlarında küçük bir kent devleti olarak varlığını sürdüren ve Yunan kültürünün gölgesi altında sıkışıp kalan Roma, devlet kavramını sınırları içinde tuttuğu halka milli bir kimlik kazandırarak gerçekleştirmeyi amaçladı. Antik dünyanın popüler destanı olan Troia efsanesinden kendine de pay biçerek Romalılık bilincini içinde bulundurduğu Batı coğrafyasında Doğu'lu kahramanlar olan Hektor ve Aeneas'ın[1] mirasçısı olarak benimseyip tarihsel bir devinimle geçmişe ait bir medeniyetin takipçisi olmuştur. Roma'nın Troia'lı kimliğini sahiplenmesi ve Yunanistan'la kültürel boyutta yakınlaşması yalnızca köken problemini çözmekle kalmamış, aynı zamanda inancını, ideolojisini ve dünyaya karşı duruşunu da tayin etmiştir.

Yunanlı fikir üreticiliğinde ne kadar usta ise Romalı da üretileni kendi karakter yapısı içinde sentezleyip uygulamada bir o kadar ustaydı. Kıta Yunanistan'da tohumlanıp orijinini buradan alan birçok felsefi, edebi ve siyasal düşünce Roma dünyasında hemen olduğu gibi kabul görmeyip kendi yaşam ekseni doğrultusunda kritize edilerek uyarlanmış, sistematik bir düzen içine sokularak da genel geçer kurallar haline getirilip kanonize edilmiştir. Özellikle toplum düzenini idare etmede Yunan siyasetinin çıkarımlarını Romalılık olgusu içinde "consensus" (uzlaşma) edilip hukuk mekanizmasını oluşturması gelecekte hâkimiyeti altına aldığı bölgeleri yönetmesinde büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ayrıca söz konusu hukuk nizamı sadece Antik çağa ait kalmayıp evrensel bir norma kavuşarak çağlar ötesinde ulaşmıştır.[2] Bunda bilhassa Latinceyi dünyaya yayması en önemli faktör olmakla birlikte ileride Nasıra' lı İsa'nın doktrinlerini de tıpkı hukuksal yapının olduğu gibi Hıristiyanlığın da kural ve niteliğinin baş temsilcisi durumuna gelmiştir.

Sınırların genişlemesiyle Roma dışarıdan gelen kültürlerin kuşatması altında kalarak kozmopolit bir görünüm kazandığında siyasal bakımdan bu küçük kent devleti gensel, sayısal, bağlı yurttaşlık mantığıyla himaye edilemeyecek hale geldi. Mitolojik tarih anlayışıyla kuruluşunu temellendiren ve idari erkin kıstaslarıyla tradisyonel bir yönetim biçimine sahip olan Roma'nın genişleyen coğrafi konumu yeni bir açılım ve

[1] Titus Livius , Roma Tarihi , Kitap 1 , Arkeoloji ve Sanat Yayınları , İstanbul , 1992 , s . 24 .

[2] W . D . Burgh , Legacy of Ancient World , (London , 1936) , Bölüm II , The Reception Of Roman Law , s. 198 .

algılayış zorunluluğunu doğurdu[3]. Tarqunius Superbus döneminin sona ermesinin akabinde M.Ö. 509 yılında kurulan "Cumhuriyet " (res publica) ile devlet mekanizması ve yurttaşlık tanımı genişletilip, mülkiyetin esas alındığı vatandaşlık tertibatı geçerli kılındı. Soyluların (nobiles) nezdinde yarı oligarşik şekilde yürütülen cumhuriyet, sınıfsal ayrımı merkez alan bir durum aksettiriyordu. Bu bakımdan halk kesimleri arasındaki zengin-fakir ayrımı ve beraberinde getirdiği toprak kavgaları iki grup arasındaki ayrımı derinleştirmekle kalmayıp dışarıdan gelen tehlikelere karşı da Roma'nın savunma direncinin zayıflamasına fırsat vermekteydi. Mevcut kaotik ortamın sonlanması için Altıncı Kral Servius Tullius'un hayata geçirdiği mülkiyeti öngören anayasal reformları ile yurttaş sayısı çoğaltıldı ve bu düzenlemelerle maddi geliri kriter alan sınıflar oluşturuldu. Bu sınıflar toplumsal ve askeri örgütlenme birimleri olan Centuria'lara bölündü. Yapılan bu yeniliklerle Servius Tullius zamanında plebler soylulara karşı kendini kabul ettirerek, Roma sınırları bünyesinde dıştan tehdit eden unsurlara karşıda güç birliği kuruldu.

Cumhuriyet devri boyunca halk sınıfını temsil eden pleblerin verdiği mücadeleler yalnızca Roma için değil, dünya tarihi açısından da önemli sayılabilecek kazanımlar elde etmelerini sağladı. İlk olarak pleblerin patricilere olan borçları affedildi ve borçları yüzünden özgürlüğü elinden alınan insanlar azat edildi.[*] Bunun yanı sıra " Concilium Plebis" isminde bir kurul meydana getirilip tribun kurumu oluşturuldu.[4] Aristokrasinin belini kırmaya yönelik her türlü girişimin arkasında yer alan tribunlar, pleblerin senatoda oy verme hakkını temin ettiler. Böylece particilerin tekelinde olan senato daha büyük bir kesime hitap eder hale geldi ve otoritesini arttırarak Roma Cumhuriyeti'nin tek kutuplu yönetim zihniyetini saf dışı bıraktı.[5]

Pleblerin yeni haklar elde etmesi güç dengesinin kendi lehlerine çevrilmesine yetmedi; ancak senatonun ülkeyi artık halk adına yönettiğini devletin tüm birimlerine SPQR (Senatus Populusque Romanus/Roma Senatosu ve Halkı) taahhüt etmesi krallık çağından kalan yönetim seviyesini avamlaştırmaktan yana kullanmayı seçtiğinin tecellisi oldu. Yapılan toplumsal inkilapları tetikleyen siyasal gelişmeler Roma'yı yavaş yavaş bölge hamisi konumuna getirdi. İtalya coğrafyasında kabile devleti pozisyonunda varlığını sürdüren kent devletlerini M.Ö. 493 yılında "Latin Birliği" çatısı altında

[3] Lewis Henry , Morgan , Eski Toplum , c . 2 . Payel , İstanbul , 1987 , s . 43 .

[*] Borç Köleliği (nexum) M.Ö.326 'da kaldırıldı .

[4] M . Ağaoğulları ve L . Köker , İmparatorluktan Tanrı Devletine , İmge Y. E. Ankara , 2001 . s . 21 .

[5] Tim Cornell ve John Mathews , Roma Dünyası , İletişim Yay . İstanbul , 1988 , s . 24 .

toplayan Roma, iç ve dış dinamikleri bu tür politik hamlelerle kontrol altına almasını bildi. M.Ö. 451/450 yılına gelindiğinde tüm Roma vatandaşlarını içine alan ve yargı erkini "ius civile" (kamu hukuku) ile "ius gentium" (uluslar arası hukuk) olarak iki kısma ayıran " on iki levha kanunları" yürürlüğe girdi. Her ne kadar hukuki yapılanma Hadrianus'un "Sürekli Kararnamesi" ne değin ikame edilmemiş olsa da praetorların (yargıç) inisiyatifi dahilinde spesifik bir Roma yazınsal hukukundan bahsetmek mümkün hale geldi.[6] Pratikte keskin ayrımlarla ortaya koyulmamış bir takım hukuksal problemlerin aşılması Roma halkı arasındaki bütünlüğü sağlamakla başarılı olabileceği düşüncesini kanaat ettirdi. Bu suretle sınıfsal ayrımı yok eden en önemli unsurlardan biri olan partici ve pleb arasındaki evlenme yasağı M.Ö. 445 yılında kaldırıldı ve iki kesimin birleşmesiyle optimates (Latince optimum=en uygun,en mükemmel) adı verilen yeni bir sınıf doğmuş oldu. Bununla da yetinmeyen Roma senatosu pleblere konsüllük, diktatörlük ve censorluk yetkileri tanıyarak Roma kamu kurumlarını tam anlamıyla avamlaştırdı.

Ne var ki aristokratların pleblere tanıdığı imtiyazlar bu kadarla sınırlı kalmadı, sürekli kan kaybeden soylu kesim M.Ö. 296'da Lex Ogulnia (kâhin) ile pontifex (din adamı) olmayı ve kâhinlerin kutsal okullarında yer edinmeyi M.Ö. 287'de Lex Hortensia ile soylu sınıfına alınmalarını belirledi. M.Ö. 269'da ise Roma sınırları içinde ortak para birimi uygulanmaya başladı. Bu yaptırımla mülkiyete biat eden zenginlik kıstası serbest ticaretin hâkimiyetini ön planda tutarak toplumsal dengeyi alt üst etti ve ticareti elinde tutan plebleri particilere karşı bir adım öne geçirdi. Kralların ve tyranların eteklerinin öpüldüğü, emperyal sözcüğünün icat edildiği Antik çağda, Roma'nın bu denli bir vatandaşlık mantalitesi gütmesi makul görünse de salt proleter bir hareketin varlığını görmeyi ummak şüphesiz ütopik bir beklenti olurdu. Nitekim senato yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanırken -ki burada cumhuriyet rejimi ile ortaya çıkan diktatörlük ile bu hakları tek bir kişiye devretme yetkisi göz önünde bulundurulmaksızın- bunların korunması ve işlevsel duruma getirilmesi şöyle dursun bazen bu organların yürütülmesine başlı başına bir engel teşkil edebilmekteydi. Söz gelimi Tiberius Sempronius Gracchus savaş ve iç çatışmalar gibi hadiseler nedeniyle topraklarını kaybetmiş köylülere devlet arazilerini tahsis etmek için yasa tasarısı

[6] Norman Davies , Avrupa Tarihi , çev. Burcu Çığman , Elif Topçugil , Kudret Emiroğlu , Suat Kaya , İmge Y. E. , Ankara , 2006 , s. 196 - 197 .

hazırladı. Fakat ne yazık ki senato içinde söz sahibi olan aristokrat ve senatörler Gracchus'un bu talebine karşı çıktılarsa da tasarı yasalaştı. Bunun üzerine aristokratlar senatoyu kışkırtıp Gracchus'u öldürttüler. On yıl sonra Tiberius'un kardeşi Gains Semprous Gracchus da aynı sebeple senatonun karşısına çıkınca kardeşiyle aynı kaderi paylaştı. Gracchus kardeşlerin ürettiği sosyal reformların bazı çıkar grupları tarafından sertçe bastırılması gelecekte despotik karakterlerin Roma tragedyasının başrolüne getirilmesine neden olacaktı.[7] Alınmak istenen önlemler senatörler tarafından çözümsüz bırakılınca Roma iç ve dış siyasette tıkandı.

Savaşların oluşturduğu sosyoekonomik değişimler ile Roma demografisi köylünün zararına artış göstermekte, esir edilen insanlar köleleştirilerek varlıklı ailelerin emrine alınmaktaydı. İş gücünü köleler vasıtasıyla tedarik eden soylular "lâtifundia" denilen büyük çiftlikler içinde kendi ihtiyaçlarını sağlıyor, git gide feodal bir sisteme dönüşen bu anlayıştan ötürü yerel halk mahsulünü satamaz duruma geliyordu. Kapalı pazar ekonomisi köylülerin topraklarını ellerinden çıkarmakla sonuçlandığında, Roma derebeylerin çıkartmakla sonuçlandığında Roma derebeylerin hükmettiği masif bir cumhuriyete büründü.

Çiftçilikten umudunu kesen halk M.Ö. 107'de konsül Marius'un orduyu profesyonelleştirmek için askerliği paralı bir meslek haline getirme kuralı kışlayı zorluk çeken alt kesim için ekmek kapısı haline getirdi. M.Ö. 90 yılında ise kışlanın kapıları yurttaş olmayanlara da açıldı. Daha sonra konsül Iulius Caesar'ın çıkardığı bir yasayla Roma'ya itaat eden tüm barbar erkelere vatandaşlık imkânı tanındı, ancak Roma hudutlarında doğmuş tüm erkeklere vatandaşlık hakkı verilmesi M.S. 212'de mümkün olabilmiştir.[8] Toplumsal ayrışma belli ölçütlerde dizginlenirken dışarıdan getirilen kölelerin (servus/client) ağır çalışma koşulları yüzünden çıkardığı ayaklanmalar Roma'nın karar olma noktası olan senatonun çaresizliğini gözler önüne seriyordu. Acziyetini diktatörler yolu ile kapatmaya çalışan senatörler farkında olmaksızın cumhuriyet rejiminin altını dinamitlemekteydiler.

Ne Gracchus kardeşlerin toprak reformları ne de Marius'un çatışmaları önlemek için orduyu güçlendirme çabaları ne de bağlaşıklara tanınan yurttaşlık hakları; bunların hiçbiri Roma'nın iç savaşını (bellum civile) durdurmaya yetmedi. Son çare varlıklı bir ailenin bireyi olan optimates partisinin desteklediği General Lucius Cornelius

[7] Léon Homo , Les institutions politiques romaines , Editions Ablin Michel , Paris , 1950 , s . 199 – 200 .

[8] Davies , s . 190 .

Sulla'ydı. Sulla M.Ö. 83-82 yıllarında yoğun çarpışmalar sonucu iç savaşı "kısmen" bitirdi, ama bitirdiği yalnızca çatışma ve kargaşa değil, Yunanistan'da tohumlanıp Roma'da yeşeren ve res publica ile bütün dünyaya örnek teşkil eden çoğulcu demokrasiydi.Sulla M.S. 78 yılında öldüğünde bağlaşıkları tekrar ikinci sınıf vatandaş durumuna düşüren veya halkı müdafaa eden Comices Tributes'i yasaklayan saçma sapan yasalar Pompeius ve Crassus tarafından kaldırıldı.Sulla'dan geriye sözüm ona yıkılmış bir ideoloji,öldürülmüş kırk senatörün cesedi ve Forum'da dikilen atlı heykelinin altında bulunan "Cornelius Sula, Felix İmperator " (Cornelius Sula Mutlu İmparator) yazısı kaldı.[9]

M.Ö. 90 yılında ordunun kapasitesinin insanların nitelik veya kimliklerine bakılmaksızın çoğaltılması rotayı generallerden yana çevirdi. Sivil hayatın getirdiği sıkıntıları asker olarak atlatmayı başarabilen "neo-lejyonerler" komutanlarının sahip olduğu inanılmaz güce sadık kalarak devlet otoritesini hiçe saymaktaydılar. Her askeri zaferin neticesinde toprakla ödüllendirilmeleri ise bağlılıklarını komutandan başka hiçbir kişi veya kuruma adamamalarına yol açtı. Hal böyle olunca cumhuriyet tam manasıyla yıkılmasa da komutanların miğferlerinin gölgesi altında "De facto" (fiilen) olarak varlığını devam ettirdi. Otorite boşluğunu kullanıp senatonun anlamsız sınıf kavgalarından fırsat bulan subaylar bu kargaşadan pay koparmayı bildiler. Pompeius, VI. Mithridates'i, Kilikia korsanlarını ve köle ayaklanmalarını püskürttüğünde artık onu yalnızca askerler değil, halk da lideri olarak kabul etmeye başlamıştı. Iulius Caesar'ın Kelt bölgelerini bir bir ele geçirmesi ve Roma'ya tam üç yüz bin köleyle dönmesi ise kahraman sayısını ikiye çıkardı. Tercihini populares partisinin üyesi Pempeius'dan yana kullanan cumhuriyetçiler, Caesar'ın mutlak galibiyeti karşısında M.Ö. 46'da yaşam boyu İmparatorluğuna göz yummak zorunda kaldılar. Iulius Caesar rejim yandaşlarını karşısına almamak için önce kendini on yıllığına konsül seçtirdi, ardından dini sömürü aracı olarak kullanıp devlet kurumlarının kutsal koruyucusu gibi göstermek için başrahiplik (pontifex) görevini üstlendi[10]. Ne var ki Caesar'ın niyetini açıkça gören Brutus ve Cassius bir suikast tertip edip Roma'nın ilk müstakbel imparatoru olacak kişiyi "görevi başında" katlettiler.

[9] Server Tanilli , Yüzyılların Gerçeği ve Mirası , I .Cilt , Alkım Y .E. , İstanbul , 1984 , s . 422 – 428 .

[10] Ağaoğulları ve Köker , s . 45 – 46 .

Bu cinayet hiç kimse için bir gözdağı olmadı. Bilakis monarşiyi benimseyen kesimin nefretini kazandı. M.Ö. 31 yılında Octavianus,[11] Marcus Antonius'u Actium Savaşı'nda yendiğinde cumhuriyet rejiminin en büyük savunucusu Roma tarihinin en büyük düşünürlerinden biri olan Cicero ve onun gibi pek çok entelektüel çoktan öldürülmüş Caesar "Divi Iulius" olarak tanrılar arasındaki yerini almıştı.[12] Roma'nın cumhuriyet ve demokrasi macerası da tabii ki tarihin tozlu sayfalarının arasına girmişti bile.

[11] Cornell ve Mathews , s . 74 .

[12] Ayşe Sarıgöllü , Roma Edebiyatında Tarih , Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi , Ankara , 1983 , s . 22 .

2. DİNSEL VE FELSEFİ UNSURLAR

2.1. EPİKÜROSÇULUK

Helen tarihinin en büyük dört felsefe okulundan birini kuran Epiküros, M.Ö. 342/1 yılında Samos (Sisam) adasında doğdu. Babası Neokles Atinalı bir öğretmendi. Annesi Khairestrate ise ev ev dolaşıp kötü ruhlardan korumak için dualar okuyarak para kazanan bir kadındı. İlk felsefe eğitimini doğduğu yer olan Samos'ta Pamphilus isimli bir Plâtoncu düşünürden aldı. Dönemin siyasi sorunları ve ekonomik zorluklar yüzünden Samos'dan ayrılıp Kolophon'a (Değirmendere) taşınan babasının yanına yerleşti. Bu sırada devrin en ünlü felsefe okullarından Teos okulunda Demokritosçu Nausiphanes'in öğretilerini Pyrrhon'un septik görüşlerini ve Aristippos'un hazza ilişkin yaklaşımlarını öğrendi. Özellikle Nausiphanes'in materyalist fikirlerinden oldukça etkilendi. On sekiz yaşındayken Atina'ya geldiğinde Platon ve Aristo'nun orijinal eserlerini, inceleme imkânı buldu. Ancak bu sırada Büyük İskender'in ölümü sonrasında Atina yönetimi İskender'in diadochlarından Perdiccas'ın eline geçince materyalist fikirleri Atina'da yaşamasına engel olmaktaydı. Burada M.Ö. 310 yılında Lesbos'a (Midilli) giderek dersler verdi. Daha sonra Lampsakos'ta (Lâpseki) kendi görüşlerini yayan bir okul açtı. M.Ö. 307/6 yıllarında ise Atina'ya dönerek Antik çağa damgasını vuracak meşhur okulunu tesis etti. Derslerini genellikle evinin bahçesinde verdiği için okuluna da Kepos(Bahçe) adı yakıştırıldı.

Epiküros öğretilerini sıkça kaleme alan bir düşünürdü. Ardında üç yüze yakın eser bırakmasına rağmen maalesef bugün ondan geriye sadece birkaç fragman ulaşabilmiştir.[13] Epiküros'un yaşamı ve öğretileri hakkında bilgiler Diogenes Laertius'un (M.S. yaklaşık II. yy sonu III. Yy başları) ve Romalı şair T. Lucretius Carus'un (M.S. 91–51) aktardıklarıyla sınırlıdır. M.S. 79 yılında Vezüv yanardağının patlamasıyla burada bulunan Epiküros koleksiyonunun yanmasının yanında diktatoryal rejimlerin baskınlaşması sonucu materyalizm yanlısı filozofun kayıt altındaki çalışmalarının yok edilmesi onunla ilgili bilgileri oldukça azalttı. Burada imdada arkeolojik araştırmalar yetişmiş, Herkulaneum'daki kazılarda "Doğa" adlı eserinden

[13] Diogene Laerce , Vie , doctrines et sentences des philosophes illustraters , Garnier Flammarion , 2. c . , Paris , 1965 , II , s . 223 .

kalan birkaç kısım ve Oinoanda'lı Epikürcü Diogenes'in M.Ö. 200'de doğduğu kentin duvarlarına kazdırdığı yazılar bulunabilmiştir.[14]

Epiküros birçok filozofun düşüncelerinden feyiz almış olsa da bu görüşlere sıkı sıkıya bağlı kalmamış, aksine onları eleştirmiş ve ötelemiştir. O ne bir Demokritosçu, ne bir hedonik, ne de sofu bir Platon'cu olmayı tercih etmiştir. Söz gelimi materyalizm üzerine oturttuğu felsefesini Demokritos ve Leukippos'un salt atomculuğunu izlemeksizin yeniden yorumladı. Bu bağlamda filozofun görüşlerini Diogenes Laertios'un belirttiği gibi üç ayrı bilgi sistemi altında tatbik etmek lazımdır.[15] Bunlar atomculuğu açımlayan fizik, epistemolojik yargılarını başat alan mantık (kanon) ve bireyin değer yargılarını çözümleyen etik başlıca prensiplerdir.

[14] Tuncar Tuğcu , Batı Felsefesi Tarihi , Alesta Yay . , 2000 , s . 160 .

[15] Diogene Laerce , II , s . 224 .

2.1a. Kanon (Mantık) :

Epiküros'un mantıksal çıkarımları insanın bilgiyi sorgulamadaki ölçütlerini ve buna ulaşma yollarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda imgelerdeki edimselliğin içkin ve aşkın yönlerinin kişinin zihnine nasıl sabit olgular biçimine dönüşebileceğini tezahür etmeyi öngörür ve burada Epiküros'un mantık anlayışı ontolojiye kayar. Bilgiyi nedensellik düşüncesi üzerine inşa eden Epikürosçu mantık, imgelerin görüngüsel (fenomenik) oldukları derecede sanıları (doxa) alaşağı edip gerçekliğe yakın olabileceğine işaret eder ve fiziğin genel kuralları ile bunun etiğe aktarımını tetikler. Bu sebeple zincirleme bir reaksiyon halinde mantık fiziğin bileşenlerini fizik ise etik yapının kurallarını bireye sunar.

Epikürosçuluk'ta bilgi algılarla tanıtlanır. Doğruluğu kanıtlanabilir ve Septiklerin aksine şüpheye yer bırakmaz. Algılanan nesneler ise bellekte yer edinir ve form kazanır, böylece Platonculuk'daki gibi önce idealize edilmiş bir imgenin hafızadaki mevcudiyeti kabul görmez. Son olarak kavramların gerçeklik boyutu duygular vasıtasıyla kişinin idrakini sağlar ve Stoacılıktaki gibi Tanrı'nın inayetine ihtiyaç duymadan birey kendi istencine göre doğrusunu seçer. Epikürosçu şair Lucretius Carus da bu döngüyü şiirinde şöyle ifade eder:

" Anlayacaksın ki doğru kavramının
Duyulardır kaynağı. Duyular ise yanılmaz.
En güvenilir tanık değil midir; yanlışı,
Doğruyla birleştirip kendiliğinden alt eden?
Evet, onlardan güvenilir bir tanık var mı?
Yalancı duyulardan doğan akıl,
Çelişkiye düşebilir mi kendi öz kaynağıyla?
Yani eğer doğrucu değilse duyular
Hepten yalancıdır öyleyse akıl da.
Gözün gördüğünü yadsıyabilir mi kulak,
El, kulağın duyduğunu? Öte yandan
Dil, burun ve göz yalanlayabilir mi?
Elin dokunduğunu? Söz konusu bile değil bence"[16]

[16] Lucretius , Evrenin Yapısı (De Rerum Natura) , çev. , Tomris Uyar – Turgut Uyar , Hürriyet Yay . İstanbul , 1974 , s . 143 .

2.1.b. Fizik (Physeus) :

Epiküros'ta fiziğin emeği doğayı anlamak ve oluşumları kuramsallaştırmak değildir. Tek hedef individual temelli mutluluk olduğundan hayatın kişiye verdiği endişeleri, korkuları ve bilinmezleri gidermektir.[17] Bu yüzden, Epiküros, açıklayamadığımız ya da açıklamakta güçlük çektiğimiz hadiselerin üzerinde durulmasını önermez. Bunların yalnızca elem ve kederden başka bir şey getirmediğini, bahtlı bir yaşamın bilinmezlere kulak asmadan sürdürülebileceğini savunur.

Her soyut kavramın somut olgular ile yapılandığı tezini getiren Epiküros tikellerin oluşturduğu bütüncül "şeylerin"- belki de Wittgenschtein'in belirttiği gibi olguların-nesnelerin meydana getirdiğini, Tanrı kavramı başta olmak üzere inanılırlığı göreceli olan pek çok durumun fenomenik bakımdan algılanabileceğini salık verir. Bu gözlemle fiziğin metafizikten ve özel anlamıyla eskatolojiden- kesin çizgilerle ayrı olduğunu üstüne basa basa vurgular. Söz gelimi Epiküros Tanrı'nın ve ruhun varlığını inkâr etmez ama Platon gibi ruhu gerçek ideal bütünlük olarak da görmez. Ona göre Tanrı klasik söylencelerdeki gibi Olympos'da yaşayan, insanların yaşamlarına, sosyal faaliyetlerine el uzatan unsurlar değildir. Epiküros bu ölçüde Tanrı'yı ikinci plana atar ve onların dünya dışında uzay boşluğunda olduklarını ve faal olmak yerine yalnızca denetleyici vasıfla bulunduklarını söyler. Ruh (psyke) için ise atomlardan oluşmuş bir yapının insan bedeniyle birleşmiş objesi şeklinde tanımlayarak ölüm esnasında atomların çözünmesiyle ruhun yok olduğunu savunur. Bu açıdan Epiküros Tanrı'yı ve ruhu mistik kalıplardan çıkararak ölüm sonrası insanoğlunun yargılanması anlamında bir adalet mekanizması görevini üstlendiğini reddederek hem öte dünyayı kabul etmez hem de üstü kapalı olarak dogmatik inancı saf dışı bırakır.

Epiküros'un tanrısal bir yaşayış düzenine ve dominantlığına biat etmemesine rağmen tanrı olgusunu kabul etmesi bazı düşünürlere göre devrin kaotik ortamına zıt düşmesinden çekinmesi olarak gösterilir.[18] Olayların birbiri arasındaki yaratılış sırasına determinist bir pencereden bakan Epiküros öncelik ve sonralığı Tanrı'ya atfeder, fakat öngörüsü esnasında Tanrı'nın bile özdeğinin atomik yapılı olduğunu savlar. Aslında bu

[17] Macit Gökberk , Felsefe Tarihi , Remzi Kitabevi , İstanbul , 1980 , s . 9 . ; Paul Nizan , Les matérialites de l'Antiqué , Editions Sociales Internationales , Paris , 1936 , s . 21 – 22 . ; Léon Robin , La penseé grecque et les origines de l'esprit scientifique , La Renaissance du Livre , Paris , 1932 , s. 390 .

[18] George Max Hortmann , Der Materyalismus in der Philosophie der griesch-römischen Antike , Akademie – Verlag , Berlin , 1959 , s. 34 .

Epiküros'un ince zekâsının bir aldatmacasıdır. Şöyle ki büyü ve gizemlerle örülü esoterik dinlerin Attika'yı sardığı bir zaman diliminde Tanrı yoktur demek yerine Tanrı varsa bile kaynağı atomlardır diyerek materyalist felsefesine arka çıkmak en uzlaşmacı yoldu. Bu noktada hem kuşkucuların agnostik tanrı yaklaşımlarına hem de madde kökenli fikir yürütücülere göndermede bulunabildi.[19] Kaldı ki Epiküros öğretilerini Demokritos'un maddeci düsturları üzerine bina etmiştir. Özgül yanları dâhil edildiğinde ise Epiküros Demokritos'daki gibi zorunlu yasaları doğrulamaz[20], bunun yerine atomik düzeneğin bazı durumlarda sapmalar yapabileceğini ve bu sapmalar sonucunda kümelenen atomların yeni birtakım oluşumlar meydana getirebileceğini savunur. İşte tam burada evrilerek gelen bu sürecin başlangıcına Tanrı unsurunu ekleyerek " deus ex machina" yı devreye koyar ve bu düşüncesini şöyle dile getirir: Hiçbir şey hiçten doğmaz; eğer böyle olmasaydı tohuma lüzum kalmadan her şeyden her şey doğabilirdi. Ve eğer kaybolanlar yok olsalardı, içlerinde eriyecekleri bir şey olmayacağı için, şimdiye kadar bütün gerçek varlıklar yol olup gitmişti. Evren oldum olası şimdi olduğu gibiydi ve sonsuz böyle kalacaktır. Evrenin değişerek formunu alabileceği hiçbir şey yoktur, çünkü Evrenin dışında, onun içerisine girebilmek ve bu değişmeyi sağlayabilecek hiçbir şey yoktur.[21]

[19] Roger Caratini , Laphilosophie , Seghers , c . 1 , Paris 1983 ,s . 173 . ; Robin , 1967 , s. 392 – 393 . ; Charles Werner , La philosophie grecque , Payot , Paris , 1962 , s . 164 – 165 .

[20] Karl Marx , Demokritos ile Epiküros'un Doğa Felsefeleri , Sol Yay. , Ankara , 2000 , s . 29 .

[21] Epikür , Mektuplar ve Maksimler , çev. , Hayrullah Örs , Remzi Kitabevi , İstanbul , 1962 , s . 41 .

2.1.c. Etik :

Epikürosçu düşüncenin çekirdeğini oluşturan etik, düşünce kalıplarıyla diğer büyük felsefe akımlarıyla aralarındaki farklılığın derinleştiği, aynı zamanda Epikürosçuluğun en karmaşık ve anlaşılması en güç olduğu disiplindir. Bu nedenle Epiküroçuluğun özünü ortaya koyan ölçütleri tanıtlamak için etiksel yaklaşımı analiz etmek çok önemlidir.

Kepos'un öne çıkardığı etik konusu toplumu değil, yalnızca ve yalnızca bireyin kişisel olarak edindiği "haz" duygusudur. Bu hissiyatın ana faktörü ise insanın her ne olursa olsun acıya karşı dimdik durması, ölçülülüğü elden bırakmaması, nefsini terbiye etmesi ve aşırılıktan kaçınmasıdır. Bunu ataraksia (ruh dinginliği) diye ifade eden düşün temsilcileri güçlüklerin insana engel teşkil edebileceğini, bu suretle mutlu olabilmek için toplumu tek güdümlülüğe sevk edebilecek eylemlerden kaçınılması gerektiğini telkin ederler. Örneğin; siyaset ve evlilik gibi kitlesel alışkıların yadırganmasıyla birey kendi istencini bir adım ileriye götürebilir ve özgürlüğünü kendi elinde tutabilir. Epikürosçuluğun bu bakış açısı diğer felsefi görüşlerce kişiyi kurumsal düzene ve tradisyonel dengeye karşı hedef alan bir anarşizme meylettiğini iddia etmişlerdir.

İnsanın mutluluğuna mani olabilecek en büyük endişe ölüm korkusudur. Eğer ölümün acı (pathos) ile eşdeğer bir duyguyla bağımlanması söz konusu olsa ki bu Epikürosçuluk'da yersiz bir duygudur hazzı elde edebilecek beklenti insanın ruhsal iradesinde yer bulamaz. Muhakkak ki ölüm tüm canlılar için bir sondur, ancak bu sona eriş bir yok oluş, tükeniş değildir. Zira insan hayattayken ölümü tatmaz, ölünün ise yaşamı tatması zaten mümkün olamaz. Öyleyse birbirine aykırı olan iki unsur aynı anda var edilemeyeceğinden elde olanı yaşamak en doğru davranış olacaktır. Bu durumda hayattayken hazzı yakalamak ölüm korkusundan arınarak gerçekleşebilir. Bununla beraber mutlu olabilmek adına yapılabilecek her türlü eylem "ölçülü olduğu takdirde" makul olabilir. Özetle belirtmek gerekirse ölüm birey için yeni bir başlangıç olmasa da çünkü yaşanacak ikinci bir dünya yoktur. Sonsuz ve değişmez tek şey olan evrende varken başka bir dünyanın peşinden koşarak köleleşmek veya sekülerliği ön plana çıkararak haz adına her türlü eylemin hoş görülebileceği bir anlayış gütmek Epikürosçuluk'da asla minnet görmez.

Epiküros mutluluğu geçici bir değişken olarak değil, sabit ve durağan olarak tanıtlar. Ayrıca nefis terbiye edildiği sürece çekilen acı ne derece büyükse kazanılacak

haz da bir o kadar çok ve tatmin edicidir. Bu düşünce Kyrene okulunun sadece hedonik nitelikli akımından oldukça farklı bir öneriyi fikir dünyasına sunar. Böylelikle sofu yaşamı bilge insanını idrakiyle alt edebileceği ve gerçek sevince erebileceği mantığı hâkim kılınır.

Filozof tarafından dillendirilen açımlamaların neredeyse tamamı bu statik biçimiyle öğrencileri vasıtasıyla sadakatle sürdürüldü ve bu sebeple Epikürosçuluk dogmatik bir dini öğreti gibi Helenistik dönem Yunanistan'ından Roma cumhuriyet evresine ve daha sonraki İmparatorluk çağına kadar aynı düzeyde korundu. Belki de Epikürosçuluğun artılarını ve eskilerini ortaya döken temel etken de bu durağanlığıydı. Diğer disiplinler dinamik süreç yaşarken kimi zaman öğretinin temel ilkeleri ötelenmiş ve kendisiyle çelişir hale gelmişti. Tabiatıyla bu durum Epikürosçuluğa duyulan güveni arttırdı. Fakat değişen dünyaya ayak uyduran görüşlere inat durağanlıkla yetinmesi de elbette ki büyük bir eksiklikti.

Bu açıdan bakıldığında özgünlüğü yakalamış olan bu okul diğer temsilcilerinin adı anılmadan sadece Epiküros'un adıyla bütün eleştirileri göğüsledi. Cicero gibi düşünürlerin ağır bir dille yaptığı eleştirileri zorluk çekmeden savuşturabildi.

2. 2. STOACILIK

Stoacılık, İskender ve sonrası dönemin en büyük düşünsel yayılımını elde eden, Doğu'nun bilgi dağarcığını Atina'ya transforme edebilmiş güçlü bir felsefi harekettir. Helenistik Çağ'daki iç içe geçmiş din ve kültür dokusunu tek bir potada eritmeyi başarabilen ender fikir akımlarından biri olan bu disiplin, Batı'daki sosyo-kültürel hadiseler sonucu sürekli kabuk değiştirerek sirkülase edilmiş, yayılım bulduğu her yerde ve zaman periyodunun içinde geçirdiği bu türbülans ile geride kalan devirlerden kopup götürdüğü uslamsal parçaları her yeni dönemde tekrar tekrar yontarak farklı tarafgirliklere farklı biçimde monte edilerek hayat bulmaya devam etmiştir.

Stoa okulu Mehmet Ali Ağaoğulları'nın da belirttiği gibi dört büyük felsefe okulu arasında en az yunanlı olanıdır.[22] Okulun kurucusu Zenon'dan itibaren başa gelen diğer temsilcileri de Doğu topraklarında yetişmiş kişilerdir. Özellikle tıpkı Kepos'un kurcusu Epiküros gibi Anadolu kökenli olan filozoflar ile yürütülen okullar Batılı yandaşlarına yoldaşlık ederken kendi kültürlerini onlarla yoğurarak yeni bir sentez meydana getirmişlerdir. Bu bakımdan Stoacılık feyiz aldığı topraklardan öteye geçerek çağdaş bir açılım kazanmış, kurucusunun ortaya attığı doktrinlere eklemlemeler katarak metodolojik nitelikler elde etmiştir. Stoacılığın Atina ve Roma'da algılanışı bir bütün içinde incelenmesine mani olduğundan üç evre halinde bölümlenmesine olanak tanımaktadır.

[22] Mehmet Ali Ağaoğulları , Kent Devletinden İmparatorluğa , İmge Y. E . , Ankara , 1994 , s. 418 .

2.2.a. Eski Stoa:

Stoa felsefesinin kurucusu Zenon (M.Ö. 336–264), Kıbrıs'ın Kition kentinde Mnase isimli Fenikeli zengin bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Zenon, kumaş ticareti yaptığı sırada gemisinin pire yakınlarında batması sonucu Atina'ya gelir ve burada Xenophanes'in "Memorables" ini okuyarak eserden çok etkilenir. Kynik filozof Krates'in yol göstericiliğiyle başlayan M.Ö. 314'lerdeki felsefe hayatıyla Atinalı elit kesimin arasına katılır. Bu zaman esnasında Plâtoncu düşünür Polemon ve Xenokrates ile Megara okuluna mensup Diodoros ve Stilpo ile tanışır. Krates'in tesiriyle ilk eserlerini Kynik felsefenin öğretileri doğrultusunda kaleme alır. Doğayla özdeşleşme, içe dönük yaşam, lükse, şehvete yüz çevirme, popülist doğmaları yâdsıma gibi temel Kynik doktrinleri anlayışına uygun görür. Ancak Zenon, Kynikler gibi toplumu tamamen hor gören ve kitlelerin dışında hayat sürmeyi seçen yaklaşımı doğru bulmaz, her kesimden insanı mütevazılığiyle cezbeden, hoşgörülü, ölçülü ve tutarlı bir belagatle felsefesini icra eder. Bununla da yetinmeyip Otuzlar Tyiranlığı'nda bin dört yüz yurttaşın katledildiği Polygnotos'un eserleriyle bezenmiş Stoa Poikile'de (Boyalı Salon) dersler vererek proleterizme uzak olmadığının onlarla iç içe olmak gerektiğinin mesajını verir.[*]

Kynizmin alt güdümlülüğünden çıkmasıyla Stoa akımı git gide yeni boyutlar kazanmaya başladı. Zenon'dan sonra gelen Kleanthes (M.Ö. 331–232) öğretiye dinsel eğilimler de getirerek bireyci, kendine yeten algılayımı genel ve evrensel çözümlemeleriyle Tanrı erkine yasladı. Ne var ki kılgısallığını ve iç dinamikliğini bireyin istencinden spiritüelliğe bağlamakla maddeyi töz alan Zenon'un edimselciliğini kaldırdı ve Stoacılığı bir anda durağanlaştırdı. Kleanthes başkanlığını ettiği dönemde Stoa'nın kesin çizgilerle çektiği düsturları Epikürosçu ve Plâtonculara karşı savunmakta aciz kaldı. Okulun ünü gün be gün azaldıysa da Assoslu filozofun tutumu Zenon'un öğütlediği gibi sabit ve tutarlı kaldı.

Eski Stoa'nın son lideri olan Krysippos ile birlikte okul hak ettiği değeri kısa zamanda edindi. Yayılımcı ve eristik retoriğini rakiplerine çekinmeksizin aksettiren Krysippos, ivmeyi yükselterek Stoacılığı yeniden Atina'nın en önde gelen fikir

[*] Elbette ki Kyniklerin ilk zamanlar Kynosarges Gymnasionunda ders vermeleri de toplumdan kaçmadıkları izlenimi uyandırabilir , fakat Zenon gibi – yalnız bilgi seviyeleri nedeniyle – köleleri ve her tabakadan insanı kendi cemiyetlerine katmadıkları da aşikardır.

merkezlerinden biri yaptı. Kleanthes gibi Anadolu kökenli ve Zenon gibi Doğu'lu olan Krysippos (Soloi?/Tarsus?) Megara okulunun sofistik nitelikli uslamlamalarına ve Plâtoncu tezlere doğduğu topraklardan getirdiği sensualist ve epistemik yöntemlerle cevap verdi.

Zenon'dan başlayarak Stoacılık Epikürosçulukla benzer şekilde fizik, mantık ve ehtik olmak üzere üç disipline ayrıldı.[23] Söz konusu benzerlik sadece bu bölümlemeyle sanırlıydı, çünkü Epikürosçuların Stoacılarla eş değer doğa ile uyum içinde yaşama arzusu farklı bakış açılarıyla idrak edilmekteydi. Kepos'un filozofları duyumlar neticesinde epistemenin temin edilebileceğini, insanın kendine yeten, içe döngüsel bir organizma olduğunu ve hiçbir erke biat etmeden sade bir hayat sürdürülebileceğini iddia ederken; Stoacılar Epikürosçulara kulak asmaksızın Tanrı erkini durağan ve eylem dışı saymaz. Tanrı evreni yaratırken her şeyi düşünmüştür ve insanın ömrünü idare ettirmesi tinsel olgular başat alınarak mümkündür.[24] Bu, aslında bir tür dikatomiye dayanır, zira Tanrı'nın iradesine karşı çıkarak yaşamak imkânsızdır; hatta budalalıktır. Kişi individuallik yerine herkesi bağlayan genel-geçer kurallarla doğanın (Tanrı'nın) belirlediği düzene uygunluk göstermelidir.

[23] Robin , 1932 , s . 413 . ; Tuğcu , s. 167 . ; Gökberk , s . 103 . ,

[24] Jean ,Brun , Stoa Felsefesi , çev . Medar Atıcı , İletişim Yay . İstanbul , 2003 , s. 34- 35 .

2.2.b.Orta Stoa:

Khryssippos'un ölümünden sonra Tarsus'lu Zenon görevi devraldı, daha sonra da Tigris'li Selenkes ve Babil'li Diogenes okulun başına geçti. Diogenes'in ardından yönetimi üstlenen Tarsus'lu Antipater akımın ananelerini korudu, M.Ö. 129 yılında yerini Rhodos'lu Panaetus'a (M.Ö. 185–110) bıraktığında Stoacılık önemli bir değişim geçirmek üzereydi.

Antipater'in (M.Ö. 200–129) öğrencisi olan Panaetus Atina'da bir süre eğitim aldıktan sonra Roma'ya gitti. Bu zaman zarfında yakın dost olduğu Scipio Aemilianus ve yeğeni Quitus Tiber ile hukukçu Mucius Scaevola, konsul yetkisi olan vali Rutilius Rufus, gramerci Aelius Stilo, Tiberius Gracchus, Caius Funnius ile tanışma fırsatı buldu.[25] Geniş bir çevre edinen filozof burada felsefesini Roma'nın elit kesimine tanıttı. Panaetus felsefesini zengin Romalılara öğretirken Stoacılığın orthodox manifestosuna Peripatisyenliği ve Yeni Akademiacılığı da katarak eklektik (seçmeci) bir çizgiye kaydı. Karneades'in (M.Ö. 214–129) Stoacıların astrolojik fizik fenomenlerini alt üst eden kuşkucu yaklaşımları hasebiyle Panaetus da okulun çıkarımlarını ve bunların dinsel hacimliliğini elinin tersiyle itti.[26] Bununla da yetinmeyen Panaetus, erdemli olmak için Tanrı inayetine bel bağlayan önderlerini terk edip Plâtoncuların idealist mantığına ve kuşkucuların muğlâk kritizasyonuna yöneldi. Neyse ki Panaetus'un Stoacılık açısından tam anlamıyla yıkıcı atılımları ardılları nezdinde rağbet görmedi. Kendisinden sonra gelen öğrencisi Poseidonius (M.Ö. 135–51) okulun kutsallarını öğretiyi takip edenlere geri iade etti.

Buna rağmen Paseidonius'un revizyonları Orta Stoa'nın düşünce bunalımını aşmaya yetmedi. Stoacılık giderek Plâtonculuğun hemogonyası altında ezilen silik bir disipline büründü. Khrysippos'un öğrencilerine kazandırdığı özgüven Babil'li Diogenes'den itibaren astroloji ve din ile kimlik sorununu halletmeye çalışan sofu Stoacılarla dolup taşmaktaydı. Öyle ki Poseidonius 'Sympatheia" olarak isimlendirdiği evrensel hiyerarşik düzenini kanıtlamak için Platon'cu eskatolojiye başvurarak çözüm bulmaya çalışmıştır.[27] Ne Panaetus'un yeni Akademiacı Karneades'in tesiriyle

[25] Brun , s . 21 .

[26] David Ulansey , Mithras Gizlerinin Kökeni , Arkeoloji ve Sanat Yay . , İstanbul , 1989 , s . 85 . ; Frederick H . Cramer , Astrology in Roman , Law and Politics (Philedelphia : American Philosophical Society 1954) , s . 56 – 58 .

[27] Çiğdem Dürüşken , Roma'nın Gizem Dinleri , Arkeoloji ve Sanat Yay. , İstanbul , 2000 , s . 50 .

astrolojiyi reddetme girişimi ne de Poseidonins'un astrolojiyi tekrar düstur haline getirerek prestij koruma çabası Portik felsefesini Platon ve Aristocu öğelerden arındırmaya çare olmuyordu.

Aslında Poseidonius'un takındığı tavır da Panaetus'u tenzih edercesine yapılmış refleksif bir hareketti. Apameialı filozofun en büyük faydası ünlü hatip Cicero'ya hocalık ederek, Cicero'nun eklektik de olsa Stoacı uslamlamalarıyla öğretinin gözden düşmesine engel olmasıydı.

2.2.c. Geç Stoa (Roma Stoası) :

Erken Stoacı filozofların, akımı sistematik bir dizge üzerine oturtma gayreti, Orta Stoacılık'da dogmatik kıstaslar belirleme çabaları, Roma dönemi Stoasında ahlaksal mekanizmalarla örülü yarı eklektik yarı dinsel uslamlamalarla açılım buldu. Eski Stoa'nın maddeci ve doğacı prensiplerine biraz daha yaklaşan bu evre tinsel yorumlamalarla da zamanın karışık inanç döngüsüne soluk getirdi. Orta Stoacı Panaetus ve Poseidonius gibi fikir adamlarının Cumhuriyet Roma'sına tanıttığı doktrin imparatorlukla birlikte kabuk değiştiren siyasi düzene toleranslı bakan bir felsefe disiplini görümünde katılım olanağı buldu.

Augustus'la başlayan monarşik yönetimin tek kutuplu ve tek düze zihniyetli idare tarzı basmakalıp adamların etek öptüğü dikatomik bir sürece evirildi. Sanatı, edebiyatı çepeçevre kuşatan istibdat rejimi Cumhuriyet devrinden armağan olan diktatör yaklaşımıyla antik coğrafyanın aydınlarını bezginleştirip yaşadıkları toplumlardan izole olmalarına sebebiyet verdi. Bu şartlar altında bireye insancıllık (hümanitas) sunan Epikürosçuluk ve Stoacılık gibi akımlar ya kendi düsturlarından taviz vererek ya da katı bir direniş sergileyerek var olma mücadelesi verdiler. Cicero'nun seçmeci mantıkla yumuşattığı, Seneca'nın imparatorluk sarayına taşıdığı Stoacılık da Romalılara erdemli yaşamak ve erdemli ölmek adına mesajlar iletmekteydi.

İmparatorluğun ilk Stoacı filozofu olan Lucius Annaeus Seneca bir devşirme olmasına rağmen Romalılık bilincini Stoacı ahlak yapısıyla birleştirmiş bir şahsiyettir. M.Ö. 4 yılında İspanya'nın Cordoba şehrinde doğan düşünür küçük yaşta ailesi tarafından eğitim görmek üzere Roma'ya gönderildi. Burada gösterdiği üstün başarılar sonucunda İmparator Claudius onu tahtın varisi olan Nero'yu eğitmekle görevlendirdi. M.S. 62 yılına değin Nero'ya dersler veren filozof saray entrikalarının kendisine zarar vermesinden çekinerek görevinden ayrılmış, ama yine de sarayda dönen kirli oyunlara alet olmaktan kurtulamamıştır. M.S. 65 yılında İmparator'a düzenlenmek istenen suikasta adı karışınca öğrencisi Nero tarafından intihar etmeye zorlanmıştır.

Seneca eserlerini Latin dilinde yazmış, tragedyalardan, ruhbilime, siyasetten, etiğe, doğa felsefesinden, metafiziğe çok geniş bir yelpazede, içerik bakımından oldukça kapsamlı felsefe yapıtları vermiştir.[28] Seneca Stoa felsefesine derin iz bırakmış bir

[28] Felsefe Sözlüğü , Abdülbaki Güçlü , Erkan Uzun , Serkan Uzun , Ümit Hüsrev Yolsal , Bilim ve Sanat Yayınları , Ankara , 2002 , s . 1291 .

düşünce adamı değildir. Diğer fikirdaşları gibi eytişim ve mantığa büyük önem atfetmez. Ahlaki yorumlamaları ve siyasete transformasyonuyla dikkat çeker. Bu kapsam altında "Mutluluk Üzerine, Öfke Üzerine, Yaşamın Kısalığı, İyilikler, Bağışlayıcılık Üzerine, Tanrısal Öngörü, Lucilius'a Ahlak Mektupları" isimli yedi kitabı vardır.[29] Bu çalışmalar arasında Epistulae Morales ad Lucilium (Lucilius'a Ahlak Mektupları) adlı eseri üzerinde durulması gereken bir yapıttır. Seneca bu çalışmasında siyaset ve ahlak nizamlarının öz değerlerini sorgular biçimde ele alır. Özel mülkiyeti, sosyoekonomik eşitsizlikleri eleştirerek insan ırkının kardeşliğini savunurken, Cumhuriyet niteliklerini küçümsemeksizin tek kişilik yönetim anlayışının değişen yaşam koşulları gereği zorunlaştığını belirtir.[30] Kanıt olarak ise artık tüm devlet kurumlarını birliğinden meydana gelen sistemin monarşiyle özdeşleştiğini öne sürer. Epiküros tadında kaleme aldığı "Mektupları"ndaki ahlaki görüşlerinde ise "iyi" ye duyular yoluyla mı yoksa us yoluyla mı ulaşıldığı problemine değinir. Seneca okuru gerçek iyinin yalnızca zihin yoluyla kavranabilir olduğu ve ancak ussal tinde bulunabileceği düşüncesine doğru yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Ussal erdemin tek iyi olduğu yolu Stoacı etiğin en temel görüşü " Mektuplar" da bir takım metafizik uslamlamalarla desteklenmeye çalışılmaktadır.

Seneca'nın ardından gelen bir diğer Stoacı filozof ise Hierapolisli Epiktetos (M.S. 50–138) dur. Ömrünün önemli bir zamanını köle olarak geçiren filozof, halkın en alt kademesinde hayat geçirmesinin verdiği tecrübeyle insanoğlunun birbiri arasında sınıfsal ayrım göstermesinin anlamsızlığını felsefesinde dile getirmiştir.[31]Azat edilmesinin akabinde Domitianus'un M.S. 93'de aydınları Roma'dan sürmesi nedeniyle Yunanistan'ın Epirus bölgesindeki Nikopolis kentine göç eden düşünür, burada bir okul açarak fikirlerini yaymaya başlar. Sokrates gibi görüşlerini yazıya geçirmez, öğrencisi Nikomedia'lı Flavius Arrianos hocasının öğretilerini kayıt altına alır. Arrianos'un aktarımıyla Epiktetos'un kaderin belirleyici rolü üzerine dikkatle durduğunu, fakat insanın kaderin karşısında mutlak çaresizlik içine kapılmadan olanı olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi olgunlukla karşılanmasının doğruluğunu ifade eder.[32]

[29] Brun , s . 23 .

[30] Felsafe Sözlüğü , s . 1293 .

[31] Alaeddin Şenel , Siyasal Düşünceler Tarihi , Tarih Öncesinde , İlkçağda , Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. , Ankara , 1985 , s . 257 .

[32] Brun , s . 26 – 27 . ; Felsefe Sözlüğü , s . 472 .

Baskı ve şiddet altında yaşayan kişinin yazgısına boyun eğmeksizin "iyi"nin ve "adalet"in tecellisini kılgısal hale getirmeye çabalamasının bireyin topluma karşı yapması gereken bir sorumluluk olduğunu salık verir. Bu bağlamda herkesin felsefe öğrenebileceğini eski dönemlerdeki gibi apatheia (duygusuzluk) ya da ataraksia (ruh dinginliği)' nin tanrısal inayetle bazı zümrelere ait olmadığını, bilgelik adına çaba sarf eden tüm insanların bu imkâna sahip olabileceğini öğütler. Bu düşünceleriyle Epiktetos insanlar, gruplar ya da büyük kitleler arasında sen ben ayrımı yapmadan evrensel eşitliğe vurguda bulunur. Öğrencisi ve İmparatorluğun son büyük Stoacısı Marcus Aurelius'a (M.S. 121–180) da bulunduğu en üst mevkii umursamaksızın onu içtenlikle hareket etmeye davet eder.

Stoa felsefesinin insan farklılığı gözetmeksizin bütün bireylere kucaklar şekilde hoşgörüde bulunması Roma dönemi Stoa anlayışı da bariz olarak açığa çıkmaktadır. Şöyle ki, dünyanın en üst düzeyinde yer alan bir insanı toplumsal katmanın en aşağısında kölelik sıfatını tatmış bir zatın eğitmesi Stoacılığın ne denli klasifikasyon mücadelesine bulaşmadan "Cosmopolis" e sadık kalma hissiyatını çok güzel özetler. Marcus Aurelius Epiktetos'un dışında devrin en ünlü düşünürlerinden dersler aldı. Commodus'un hocası Chalcedon'lu Stoa filozofu Apollonius, Plutarchos'un yeğeni Chaeranca'lı Sextus, Iunius Rusticus, Claudius Maximus, Cinna Catulus, peripatetik felsefeye ilgi duyan Caludius Severus bunlardan bazılarıdır.[33]Aldığı eğitim onu Yunan felsefesine yönlendirir. Eserlerini de hayranlık duyduğu bu ülkenin kültürüne binaen Yunanca yazar."Meditasyon" isimli çalışmasında kişinin bir imparator da olsa ölçülülüğü ve erdemliliği elden bırakmamasını üstünü basarak vurgular.

Marcus Aurelius'un ülkesine hizmet etme tarzının Platon'un hayal ettiği gibi filozof kral modelinde gerçekleşmesi, ütopik beklentilerin bir süreliğine de hayat bulması bakımından son derece önemlidir. Zira imparatorların halkına ve vatanına duyduğu sevgi ile hizmet şuuru birtakım "egoist" muhtevalı felsefe akımlarının aksine Stoa öğretisinde bireyin durması lazım gelen noktayı ayan beyan ortaya koyar. Buna göre birey yaşadığı toplumun sorunlarına duyarsız olmamalıdır. Bilgisini ve dünya

[33] Historia Augusta , " Filozof – İmparator Marcus Aurelus Antoninus " , çev . Çiğdem Menzilcioğlu , Arkeoloji ve Sanat Yay . , İstanbul , 2002 , s . 26 .

görüşünü diğer insanlarla paylaşmalı, yalnız kendine haiz olan içkin ve aşkın kavramları çevresine aktarmalıdır.

2. 3. KUŞKUCULUK

Sofist gelenekten aldığı şüpheci bakış açısıyla olgusal açılımları eleştiri süzgecinden geçirerek irdelemeyi yeğleyen ve ahlak felsefesini başat edinen en önemli felsefe kollarından biri Kuşkuculuktur. Stoacılık ve Epikürosçuluk gibi aynı alanda fikir savaşımı veren Kuşkuculuk, bu iki akımın aksini bilginin kalıtsallığına pessimist bakar. Doğru bilginin genel-geçerliliğini söylemenin yanılgıya itebileceğini, bunun kişiden kişiye değişen göreceli bir durum olduğunu ile sürer.

Kuşkucu felsefenin kurucusu Elis'li Pyrrhon'dur. (M.Ö. 360–270) Pyrrhon'un görüşlerinde Demorkritos'çu duyu - nitelikleri kuramı, sofistlerin görevlilik savunuları ve Kyrene'lilerin bilgi kuramı hâkimdir. Filozof, insanların bilgiyi fenomenik olduğu müddetçe sıralayabileceklerini, olgular hakkında kesin yargıda bulunmanın ise söz konusu olamayacağını belirtir. (epokhe) Doğru bilgiler-Epikürosçuluk ve Stoacılığa atfen-algılar ya da duyumlar vasıtasıyla sağlanamaz. Görüngüsel olgular ile ilgili hükme varmak bile anlamsızdır, bunlar en fazla olasılık veya sanıya (doxa) işaret eder. Öyleyse bilge kişi hakikate erişmek maksadıyla asla bu budur dememelidir; yoksa bilgilik vasfını da tartışmaya açmış olur. Bu yaklaşım biçimi-örneğin Plâtoncuların nazarında-cehalet olduğu gibi başka bir perspektifle bakıldığında uzlaşmacı olarak da değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Tanrı'nın varlığına dair tezler Agnostizm'e benzese de tümden bir benzerlik yoktur.

Örneğin, Kuşkuculuk'da olguların varlığı veyahut yokluğu üzerine yorum yapmaktan kaçınmak şöyle dursun, her iki olasılığın önergelerini oluşturmak ve ortaya koymak Kuşkuculuğun olmazsa olmazlarıdır. Bu nedenle Kuşkuculuk bireyin neyin doğru neyin yanlış olduğunu tez-anti tez biçiminde sorgulatan bir soru sorma disiplini konumundadır. Pyrrhon'un söylevlerini yazıya aktaran öğrencisi Timon (M.Ö. 320–230) ve Orta Akademia'nın kurucusu Arkesilaos. Pyrrhon'un fikirlerini kararlılıkla korudular.

Yeni Akademia'nın kurucusu Karneades (M.Ö. 214–129) ve ardılı Kleitomakhos (M.Ö. 180–110) "Ölçülü Kuşkuculuk" diye tabir edilen birtakım yeni yorumlar eklediler. İhtimaller dâhilinde akla en yatkın olanı kendimize düstur edebilmemiz müspet alınabilir. Böylece Kuşkuculuk pessimist olmaktan çıkıp optimistliğe geçiş yapmış oldu. Diğer okulların gölgesinde kalan septik felsefeyi yeniden dirilten Aenesidemos okulun mevcut ve yıpranan ilkelerini yeniden düzenledi. Tropos öğretileri diye geçen bu ilkelerle M.Ö. 1. yy 'da Roma ve çevresinde Kuşkuculuk taraftar edinmeye başladı. İmparatorluk dönemine gelindiğinde Samosatalı

Lukianos (M.S. 125–192) ve Sextus Empiricus (M.S. 150–225) ehtik açıdan insanın mutlu olma yolunu sofistlikte arayan önemli düşünürler olarak hatırlanmaktadır.

Kurumcusu Pyrrhon'da bu yana pek çok evreden geçmiş bu felsefeyi kısaca şu tanımlamalarla özetlemek mümkündür:

1- "Doğru ile yanlış"ı birbirinden ayırt etmek olanağı yoktur. Akıl yürütmelerimiz gibi duyar organlarımız da bizi yanıltabilir.

2- Filozoflar arasındaki kanılar, sıradan insanlar arasındakiler gibidir; onlarınkiler de birbiriyle çelişir. Bu, hem bilimsel gerçekler hem de ahlaki değerler için böyledir. Kimilerinin "doğru" dediğine ötekiler "yanlış" bazılarının "iyi" dediğine başkaları "kötü" der.

3- Bir gerçeği saptamak için onun hakkında sonsuz kanıtlar getirmek lazımdır. İleri sürülen her kanıtın doğruluğunu da ispatlamak şarttır.[34]

[34] Nahit Bilgin , Antik Yunan Dünyası , Arkeoloji ve Sanat Yay. , İstanbul , 2004 , s . 180 .

2. 4. KYNİZM

Ön Sokratik akımlardan biri olan Kynik felsefe yoksul bir aileden gelen Antisthenes (M.Ö. 444–368) tarafından kurulmuştur. Annesi Thrakia'lı bir köle, babası ise fakir bir Atinalıdır. Güçlükler içinde yaşadığı hayatın zorluğunu Sokrates'in kişiliğinde ve Gorgias'ın söylevlerinde yatan kayıtsızlıkların içinden çekip almış ve bunları kendi fikirleriyle harmanlayarak felsefesine yön vermiştir. İlk zamanlar derslerini Atina yakınlarındaki Kynosorges Gymnasion'unda veren düşünür, Helenistik devirde bulunduğu yere göre felsefi görüşü adlandırma modasından olsa gerek ki, ileri sürdüğü düşünceler bütünü de "Kynik Felsefe" adını almıştır.[35] Bir başka görüşe göre ise kynik sözcüğü Yunanca kyon (köpek) kelimesinden türemiştir. Buna destekleyici olarak da Kyniklerin yaşam şeklinin umarsız, topluma duyarsız ve hicivci (hatta saldırgan) olması gösterilir.[36]

Antisthenes'in felsefesindeki odak noktası etik'tir. Sokrates'çi aforizmalarla sınırları çizilmiş ahlaki görüşleri erdemliliği ön görü olarak kabul etmekteydi. Bu doğrultuda erdemli olabilmenin prensipleri doğayla uyumlu ve kendine yeten (auterkeia) tradisyonel algılayıma ve kamusal statükoya direnç gösteren, bu nedenle evrensel dünya görüşünü ve yurttaşlığını zuhur ettirmiş, sonsuz mutluluğu sonsuz hazda arayan bir yapıdaydı. Antisthenes için ahlaksal yozlaşım çoğulculuğun içinde insani değerlerin yitip gitmesinden kaynaklanır. Bilge kişinin kendini toplumdan izole etmesiyle diktatoryal mekanizmaların tam karşısında durup dilediğince eleştirebilme hürriyetinde (eleutheria) olması, hakikati özgürce ifade edebilmesine (parrhesia) imkân verir.

Antisthenes'in erdemi öğretilebilir görmesi ve halka ifşa edilebileceği tez Diogenes'ten (M.Ö. 411 – 323) itibaren değişti. Bu duruma daha elitist bakan Diogenes ancak bilge olan ve bu uğurda çile çekmeyi göze almış münferit insanların erdemi yakalayabileceğini öne sürdü. Kynizm bu yaklaşımla birlikte artık halkın yaşam alanı sınırlarının dışına taşınmış oldu.[37] Kynosarges'ten bir fıçının[38] içine doğru yol alan akım Krates'le birlikte dilenciliğe döndü. M.Ö. 3. yy'da yaşamış Borysthenesli (Dinyeper)

[35] Kynizm aynı zamanda M.Ö. 6 . yy . da Çin'de animist ilkel bir dine verilen bir isimdir. Bkz. Felicien Challaye , Dinler Tarihi , çev . , Samih Tiryakioğlu , Varlık Yay . , 2002 , s . 80 – 82 .

[36] Ağaoğulları , s . 171 .

[37] Alaeddin Şenel , Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay . , Ankara , 1970 .

[38] Diogéne Laerce , II , S . 20 .

Bion ve Teles'te hedonik unsurlar içeren daha ılımlı bir rota çizse de aynı yüzyılda Alexandria'da (İskenderiye) kynik düşünce bilindik katı formundaydı.[39]

Sınıfsallığı oluşturan kıstasları reddeden Kynik filozoflar, tahakküme karşı gelen duruşları ile parrhesiastes (hakikati söyleyen) mertebesinde hareket ettiler. Bu otorite karşı tutumlarıyla aslında toplumsal ayrışmayı körüklemek şöyle dursun, alt tabakaya seslenen ve sosyal patlamayı engelleyen bir evrenselliği halka güdümlediler.[40]

Söz gelimi Gadaralı Menippos'un yerici üslubu hem proleter açıdan hem de sanatsal bakımdan Kynizm'i çok iyi deşifre ediyordu. Yunanistan'da satyra (hiciv) adıyla bilinen edebi türün yaratıcısı olan Menippos toplumsal ve siyasal yermeyi felsefeyle örülü bir biçime sokarak yanlışlar karşısında susmamayı antik dünyaya öğretti.[41]

Kyniklerin bu karşıtlıkları güncel olgularla sınırlı kalmadı; dinsel yapıya da son derece negatif bakmaktaydılar. Tanrı-lar sözünün bayağılığı üzerine duran kynikler bunun yerine monist bir inancı önerdiler. Tanrı, doğayla bir bütün halinde olan ve en yüksek erdemi ihtiva eden bir varlık olmalıdır ki, insanda doğayla uyumlu ve erdemli bir varlık olarak bu harmaniye erişebilsin. Böylelikle gündelik sürtüşmelerin ve çıkar kavgalarının içinde yer almadan bilge ve inançlı olabilmek Kinikler bakımından elzemdir.

Kynikler etiği felsefelerinde öne çıkardıkları için fizik ve mantığı önemsemediler. Onlar için dünyanın oluşumu veya matematiksel fonksiyonu boş iş olarak kabul edilirdi. Dünya zaten tek yaratıcı tarafından muntazam olarak dizayn edilmişse bunun için tekrar kafa yormak lüzumsuzdu. Ki bu çabalar kişiyi doğru yargılardan uzaklaştırıp yanlışa götürebilirdi. Öyleyse bilgeliği hezeyana uğratmadan bu tarz işlerden el etek çekmek en mantıklısı olmalıydı. Burada sofist veya septik mesajlar açığa çıksa da burada tanrısal vasıflı bir erekten ötürü zaten söz konusu olan kesin bir bilginin olduğunu izah etmek istemektedirler ve iki düşünceden ayrılmış olurlar. Filozofun yapması gereken işte bu genel geçer yargılara her türlü kuralın altıda ezilmeden ulaşmak ve arı bir dinginlikle olguları gözlemlemektir.

Kynik felsefe bu yüzden Kyrene felsefesi gibi hazzı anlık saymamış ve yine Epikürosçulukta olduğu gibi Demokritosunkine benzeyen materyalizmse kucak

[39] Şenel , 1970 , s . 502 .

[40] Bertrand Russel , Batı Felsefesi Tarihi 1 , İlkçağ , çev . Muammer Sencer , İstanbul , 2000 , s . 355 .

[41] W . Windelmant , History of Ancient Philosophy , New York 1899 , s . 144 . ; (Windelbant burada kynik yaklaşımları bir tür uygarlık karşıtlığı ve pessimist evrensel dünya bakışı diye açıklamaktadır) .

açmamıştır. Bununla birlikte Stoacılıkta karşılaşılan kaderciliği de şiddetle karşı çıkmıştır. Plâtonculardа tanım bulan "ideal devlet" ve Aristoculardа rastladığımız tek kişinin hükmedebileceği monarşik devlet anlayışı da Kynizm için bireyi aşağılayan bir açılımdı. Eğer Tanrının yarattığı doğa insanlar için yeterli ise ne ideali arayan bir ütopyanı ne de bir kişiye boyun eğen bir safsatanın peşinden gitmek anlamlı olabilirdi. Ancak ve ancak felsefe insan için insan da bilime, devlete, sanata, kültürel konumlamaya, tyrana, orduya, hudutlara, zevk ve eğlenceye materyale bulaşmadan vardı ve var olmaya devam edecekti çünkü değişmeyen tek şey insanın iç benliğiydi.

2. 5. ORPHİZM

Antik Çağ toplumların geçmişlerinden aldıkları dini değerleri hem daim kendi dönemi içinde yorumlayarak özgünleştirmiş, tanrısını kendi fiziksel yapısına benzeterek inancını millileştirmiş, en sonunda da hicvederek kaderine ortak olmasını engellemiştir. Orpheus da bu döngünün içinde yer alarak ismi antik dönem insanı için her zaman tek bir anlam ifade etmemiştir. Söylediği ezgilerle bazen ilahi bir ozan, eşi Eurydike'nin ölümü sonrası Hades'e inme cesareti göstermesiyle bazen bir kahraman, ölümü göze alamayarak eşinin yanına gidemediği için bazen bir korkak, Hades'te gördüklerini anlatması ve insanlara yol göstermesiyle bazen bir kâhin, yaşam felsefesi ve dünya nimetlerinden feragat ederek metafizik boyutu ezgilerine konu etmesiyle kimi zaman bir kült lideri, kadınlardan uzak durarak homoseksüelliği yaymasıyla kimi zaman da sapkın bir kişi olarak yüzlerce yıl farklı bakış açılarıyla algılanan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmıştır.

Doğduğu ve öldüğü yer antik kaynaklarca açıkça belirtilmiş olan Orpheus'un başından geçen hadiseler mitografların anlatım gücü sayesinde uzun yıllar insanların ilgi duyduğu hikâyeler haline gelmiştir. Bahsi geçen kaynaklarda ozanın Thrakia'lı olduğu annesinin esin perisi Calliope, babasının ise Thrakia kralı Oiagros ya da Apollon olduğu bildirilir.

Orpheus'un nitelikleriyle ilgili söylencelerde ozanın lyrinden çıkan büyülü melodilerin doğadaki birçok varlığı etkilediği, hatta eşyanın tabiatına aykırı olarak kaya ve ağaç gibi sabit nesnelerin de bu müziğin tesiriyle Orpheus'un ardından gittiği anlatılır. Doğadaki düzene bile lyriyle hükmetmeyi başarabilen Orpheus'un bu denli büyük mahareti tanrıları dahi kıskandıracak vaziyetteydi. Böylesi olağanüstü özellik ya bir tanrıya ya da tanrı tarafından verilmiş bir lütuf sonucu olabilirdi. Nitekim ozanın babasının sanatların tanrısı Apollon olduğunun söylenmesi buna bağlanabilir. Orpheus'un Apollon'un oğlu olmasının yanında bu tanrının bir müridi oluşu da ozana bahşedilen bu yeteneğin Anadolu'nun ışıldayan tanrısıyla alakalı olduğunu açıklar.

Orpheus'un adının geçtiği en eski efsane ise Troia Savaşı'ndan önceki kuşakla birlikte yer aldığı Argonautlar seferidir. Devrin en ünlü kahramanlarıyla birlikte katıldığı bu efsanede ozan, gemi mürettebatını önce Samothrake'deki ergilenme törenlerine götürerek, sonra da müziğiyle onları Sirenlerin büyülü melodilerinin etkisinden kurtarıp gemilerinin kayalıklarda parçalanmasına mani olarak hem efsanede

önemli bir rol üstlenmiş, hem de çok eski dönemlerden ilahi bir kimliğe sahip olduğunu göstermiştir.

M.Ö. 8. yy 'da özellikle Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde bir tapım biçimi olan Orpheus'a öykünme bölgede yaşayan halkın inanç yapısına ve felsefesine yaptığı tesirle, sonraki yıllarda tinsellikle kol kola giden mistik bir dini-felsefi hareket halini alarak başta Kıta Yunanistan olmak üzere birçok bölgeye kendi ideolojisini yaymıştır. Anadolu'da Orphizm akımının meydana getirdiği farklı yaratılış mitolojileri ve yaratılışı bilimsel açıdan ele alan filozofik yorumlamalar Yunan dünyasının aklını karıştıran düşünsel olgular halini almıştır.

Buna ek olarak İonia'lı filozofların antik dünyanın masalsı zihniyetinden kurtarıp epistemolojinin önemini ortaya koymaları neticesinde bilimin değeri inancın üstüne çıkarak fakat inancı yadsımayarak yaşadıkları çağı sürrealistlikten realist hale getirmelerini sağlamıştır. Özellikle Thales'in öncülüğünü yaptığı Milet Okulu ve onun yetiştirdiği pek çok değerli düşünürün ortaya attığı doksografik görüşler, evren hakkında merak edilen sorulara cevap bulmak adına atılmış önemli çalışmalar olarak göze çarpar. Anadolulu düşünürlerin başını çektiği bu aydınlanma döneminin Orphik kültle birlikte pekişerek farklı milletleri "aynı umutla ölmeye" sevk edişi bir bakıma birleştirici bir etki yapmış, kültürel kaynaşmayı artırarak ortak din, ortak kültür ve ortak bir anlayışı da beraberinde getirmiştir.

Sonraki dönemlerde Anadolu'da ihtişamın ve önemini yitirmeye başlayan Orphizm Yunanistan'a ihraç edildiğinde bilhassa M.Ö. 5.yy' da Yunanlı filozof ve devlet adamlarını kafasında büyük bir devrim yaparak Yunan halkını muhafazakâr toplum yapısını sorgulamasına ve yeni fikirlerin cereyan etmesine neden olmuştur. Ki, bu fikirler ve savunucuları dönemim en büyük şahsiyetleri olmakla beraber söyledikleriyle içinde bulundukları çağdan çok ötelere seslenebilecek duruma gelmişlerdir.

Örneğin, Platon'un Phaidon adlı eserinde Sokrates'le öğrencisi Kebes arasında geçen diyaloglarda Sokrates'in ruh kavramı, ruhun akıbeti ve arındırılması ile ilgili Orphik nitelikli eskatolojik açıklamalarını Kebes, Yunanlıların bunu şüpheyle karşıladığını ve onlara göre ruhun "bir duman, bir nefes gibi yok olacağından korktuklarını" belirterek Sokrates'in ve dolayısıyla Platon'un Pythagoras'tan bu yana devam eden Orphik felsefesinin dönemin modern, ama bir o kadar da sapkın olarak görülen yönünü ifade eder. M.Ö. 5. yy 'da anlaşılamayan bu görüş asırlar sonra Patristik

felsefe ve İslamcı Batınilik'te asıl konumunu kazanarak hak ettiği değeri farklı inançların gölgesinde elde eder.

Sonuç olarak Anadolu ve Yunanistan arasında gidip gelen bu tarikatın eylemsel merkezinin Ege'nin her iki yakasında mevcut olması ve Orphizm'in ortaya atmış olduğu eskatanın ve yaşam düzeninin uygulanış alanı olarak bu iki coğrafyanın ön plana çıkması bu kültün hangi topraklarda doğduğu sorusuna cevap veriyor gibi gözükmektedir. Ayrıca antik yazarlardan beri ozanla ilgili adres gösterilen yerin de yine bu coğrafya içerisinde aranması ve bu bölgelere mensup bir mitos kahramanı olması bir yana, Orphizm denilen gizem dininin nereli olduğu sorusuna Orpheus'un doğduğu ve yaşadığı yer olarak cevap bulup bir çırpıda kestirip atmak kolaycılığa kaçmak olacaktır.

Bu sebeple burada anlaşılması ve açıklık getirilmesi gereken şu olmalıdır: Orpeus ve Orphizm aynı kökten mi geliyor, yoksa bu iki kavram birbirinden farklı mıdır? Bir başka deyişle Orpheus'un hayatının dramatize edilmesiyle kurgulandığı düşünülen bu mistik akımın yalnızca bir müzisyenin gizemli hayat hikâyesinden mi ibaret olduğu veyahut asırlarca dünyayı etkileyebilen bu tarikatın dromenasının (yapılan işler, ayinler) başka bir inançtan mı kaynaklandığı irdelenmesi gereken asıl meseledir. Şayet bu açmazı çözüme kavuşturmak için inancın derinine inip nasıl bir sisteme sahip olduğu takip edilirse, tarikatla yakın ilişkide olan diğer kültlerle de ortak veya farklı yönler saptamak mümkün olabilir. Bu bakımdan öncelikle Orphizm nedir sorusuna yanıt bulunduğu takdirde akıldaki bilinmezler teker teker çözümlenebilir.

Orphizm her şeyden önce bir kurtuluş/gizem dinidir ve bu tür özelliği olan kültlerde olduğu gibi ergilenme törenleri (telete/myesis) ve burada gerçekleşen gizli (aporrheton) dromena (yapılan işler, ayinler) yalnızca kült üyeleri tarafından bilinmesi gereken eylemlerdi. Müritler kendi aralarında sıkı bir gizlilik ve nizam içinde şifreli sözlerle (synthema) iletişim halinde olurdu. Örgütlenme biçimi hiyerarşik düzene bağlı olarak gerçekleşir, Orphik gizemciliği benimseyen kült üyelerine "Orphikoi" kült içindeki ritüeli idare etmekle yükümlü olan rahiplere "Orpheosteles" adı verilirdi. İnitie olan müritler (mystagogue) bazı aşamalardan geçtikten sonra belli mertebelere yükselir, en son aşamada ise "Epoptes" (seyreden) unvanını alarak tarikatın liderliğini üstlenirdi. Orphik kültte belli bir tapınak kavramı olmamakla beraber Eleusis'te ve Sicilya'da bazı gizli teşkilatlanmaların olduğu bilinmektedir.

Buna ek olarak Orphizm'in işlevselliğini yürüttüğü bazı bölgelerde de sinkrotismos* edilmiş inançlarla birlikte Orphik ritüellerin de yapıldığı düşünülebilir. Daha da açık olmak gerekirse birçok gizem dini gibi Orphizm'de de ritüellerin el altından gerçekleştirildiği ve ayinlere katılan kişilerin kimliklerini mümkün olduğu müddetçe gizli tutmaya çalıştıkları akla getirildiğinde kült ile ilgili kalıtsal bir bulgu temin etmenin güçlüğü belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Orphizm'in temel değerlerini özümsemiş pek çok din bu akımın geniş etki alanını ve kuvvetini göz ardı etmeyerek kendi kutsal yapılarında üstü kapalı olarak Orphik dokuyu işlemişlerdir. Buna en güzel örnek ise Erken Hıristiyanlık dönemi kilise ikonalarında ve taban mozaiklerinde görülen Orpheus görünümündeki İsa tasvirleridir. Bunun yanında Hıristiyanlık gibi tek tanrılı din olan Yahudilik içerisinde de Orphizm'in etkileri bulunmaktadır. Essene tarikatındaki Yahudi doğmacılığı diğer Yahudi tarikatlarından çok farklı bir tarzda form bulmuş ve Protestan denilebilecek işleyiş düzeni içinde ayrımcı bir yol izleyerek pagan motifleri olan bir inanç düzenine bürünmüştür.

Orphik doktrinde insan yaşamını disipline eden, mutlak huzura erdirdiği düşünülen belli başlı ana prensipler vardır ki bunlar zamanın ilkel politeist din kavrayışından veya ölüm kültü konumundaki inakçılıktan oldukça aykırıdır. Söz gelimi, din ile felsefe çapraşıklığında güdümlenen Orpheciliğin Antik periyot diliminde dünyayı anlama ve yorumlama çabalarının başladığı en erken dönemlerden bu yana maddeyi model alan ve onu arkhe (köken) tayin eden doğa felsefesi ile Homeros ve Hesiodos'un insani niteliklerle tasavvur ettikleri maddeci tanrı tasvirlemesine Orphik akımda hiçbir zaman sahip çıkılmamış, bu şekildeki fenomenlerin tamamıyla zahiri değil batini oldukları düşüncesi baskın olmuştur. Amentüsünü felsefeyle besleyen Orphik kültün söylencesel dünya görüşüne karşı doğa filozoflarının yaptığı çalışmaların kanonik (mantıksal) bir kararlılıkla olguları ifadelendirmeleri sonucunda elde edilen realistlik, Orphizm'de materyali aldatıcı kabul edip ideali arama çabası sebebiyle metafiziksel hale geçmiş ve ilmin öngördüğü somut verilerden saparak gerçek somutu/varlığı doğa dışında algılama gayretine dönüşmüştür.

Anadolu'da Orphik akımın Yunanistan'daki kadar uzun süreli ve etkili olamamasının en büyük sebeplerinden biri de farklı konulara farklı bakış açısıyla bakmasını bilen Anadolu insanının (özellikle İonia'lı filozofların) Halikarnas Balıkçısı'nın da belirttiği gibi ilahiyat ile fenni birbirinden ayırabilecek vasfa ulaşması

*Yerli tanrıların yabancı tanrılarla birleştirilmesi.

ve klasik medeniyetin dayanağı olan “felsefe” yi normatif (düzgü koyucu) bir hayat tarzı olarak görmesidir. Oysa aynı dönemde Yunanistan’a bakıldığında Mısır ve İon zihniyetinin esiri olmuş Yunan filozoflarının önderliğinde sofulaştırılan Yunan halkı, Olympos’a sırtını dönerek kimliğini ve çaresizliğinin şifasını başka fikirlerde aramak durumuna gelmiştir.

Tüm bunlar bize şunu göstermektedir ki, Orphizm kıvılcımını Orpheus’un ismi altında Yunanistan ve Anadolu’dan almış, M.Ö. 7. yy ’dan sonra Doğu-Batı sentezi nedeniyle şekillenen yenidünya düzeni içinde kompleksif bir vaziyet almıştır. İlham aldığı ozandan çok ayrı bir biçimde yön belirleyerek bütünüyle özgün bir konuma yükselen Orphizm bilhassa M.Ö. 6. yy ’dan itibaren Pythagorasçılık ve Empekdoklesçilik gibi din kökenli, düşün kalıplarıyla ilişkilendirilmiştir. Akabinde Platon’cu İdealizm’e yaklaştırılan kült, Roma dönemine değin kendi çizgisini korumayı başarmıştır. Roma’nın zengin kesimine dini unsurlu bir kişilik olmasının yanında ayrıca dramatize edilmiş zavallı bir sanatçı olarak ikircikli düşünülmüştür.

3-NERVAN – ANTONİNLER DÖNEMİNDE DİNİ VE FELSEFİ DURUM

Kıta Yunanistan'daki özgür düşünce platformu, Protestanlık derecesi hangi boyutta olursa olsun birbirine aykırı ya da paralel doğrultulu prensiplerin yetişmesine ve çekinilmeksizin apolojistlerinin savlarını dillendirebilmelerine fırsat tanıdı. İster materyalist bakışlı isterse de dinsel mahiyetteki yönelimler polisin sunduğu demokratik tolerasyon vasıtasıyla kurumsal bağlamda yerleşim ve yayılım buldular. Akabinde devam eden Helenistik periyotta ise Makedon yayılımcılığının kurbanı olan bu çok seslilik bir anda bastırılmış ve sindirilmiş bir duyguyla söz dağarcığını Azaltmak zorunda kaldı. İşte bu devrede "Magna Graecia"nın Akdeniz sularında baskınlığını kaybetmesi ile bu topraklarda nüfuz sahibi olan bölgesel güçler yavaş yavaş adlarını duyurmaya başladılar. Özellikle Yunanistan'ın batıdaki kalesi sayılabilecek Sicilya ve Aşağı İtalya'nın Makedon boyunduruğu yüzünden Attika ve Khorinthos ile ticari bağlarının zayıflaması, daha sonra da Pyrrhos Savaşları'yla buraların kaybedilişi Agamemnon'un torunları için tam bir bunalım sürecinin kapısını araladı. Yunanlıların Romalıları ilk kez muhatap aldığı Pyrrhos Savaşları, karşılarında kültürel bakımdan cahil, ama askeri ve iktisadi olarak son derece kuvvetli bir düşmanın olduğunu anlamalarına vesile oldu.

Geçmişini Troia soylu gören, milli hisleri kabarık, militarist vasıflı Roma yurttaşları "Büyük Helen Uygarlığı"na soğuk duş etkisi yapacak bir atılımın hazırlığındaydı. Askeri başarılarla ve sarsılmaz katı hukuksal devlet sistemiyle gücüne güç katan Roma, cumhuriyet olgusuyla neo-kültürel çözümlemeleri ılımlılıkla kucaklayan bir kararlılıkla çapını artırdı. Bu surette Yunan kültürünün inançsal ve düşünsel öğelerini birer birer bünyesine nakletmeye muvaffak oldu. Bu bağlamda ilkin Latin kökenli tanrılarını Yunan pantheonuna göre uydurdu. Barış ve refahın olduğu yerde barınma imkânı bulan felsefeye kucak açtı.

Kent statüsünü aşmış bir biçimde sınırlarını genişleten Roma'nın uygarlıkla imtihanı artık hegemonya kurma girişimiyle beraber yürümekteydi. Önce istila eden, ardından ele geçirdiği halkları köle yapan Romalılar bu kadarın yetmeyeceğinin farkındaydı. Hâlbuki bunları yapmak yeterli olabilseydi aynısını Makedonya Yunanistan'a uygulayabilirdi![*] Dominant olabilmenin ana prensibi ise gitmeden ele geçirebilmek ve hâkimiyet oluşturmaktı. O yüzden Roma çok erkenden bilinçlenerek

[*] II. Philippos ve halefi Büyük İskender Yunan kültürünü kendi kültürlerinden üstün görmekteydi.

yayılımcılığını çoğaltmayı sağladı. Yerel inançların tanrılarını sömürdü, yerlerine popüler olan Yunan kültlerini yerleştirdi.[42] Buna mukabil kendi hesabına da zarar görmemek için milliyetçi unsurları ulus – devlet anlayışıyla pekiştirdi. Ne var ki az kalsın kendi silahıyla kendini vuracakken Cicero ve Marcus Porcius Cato gibi yeter demesini bilen kahramanlarını üretebildi. Hiçbir bağlılığı saymaksızın vatansızlığı seçen Kyniklerin, toplumsal bütünlüğü bayağı gören Epikürosçuların, ölüm kültü adı altında sapkınlık eden Bakkhusçu ve İsis yanlılarının kol gezdiği cumhuriyet döneminde bu insanların yetişmesi Roma'yı adeta ölüm uykusundan uyandırdı. Yoksa Cicero ve Cato kalemlerini keskin tutmasaydı belki de Scipio Africanus gibi Yunan hayranları Capitolium'u Olymphos'a çevirebilirdi. Bu yozlaşmışlığın önüne geçebilmek için cumhuriyet kelimesinin arkasına gizlenip istediğini yapan aristokrat senatörlerin etkisizleştirilmesi lazımdı. Zaten askerlerin gayri resmi idare ettiği devlet, gidişatını gün be gün despotizme dönüştürmekteydi.

Tam da bu sırada monarşi taraftarlarını üstünlüğe geçirecek bir olay cereyan etti. Kelt ve Germenlere karşı büyük başarılar kazanan Caesar, "bellum civile" yi bitirecek bir kurtarıcı gözüyle Roma'ya ayak basmak üzereydi. Roma senatosu, Hannibal'in askerlerini ve Sulla'nın lejyonlarını –geç de olsa- kent surlarının dışına atabilmişti. Ama bu defa senatonun bunu tekrarlaması kolay olmayacaktı. Çünkü kale artık içten fethedilmişti ve Roma halkı Iulius Caesar'ı bir imparator edasıyla karşılamaya hazırdı. Ancak monarşiklerin asıl üstünlüğü Caesar'ın imparatorluğunu ilan etmesi değil, öldürülmesi olacaktı. Öyle ki halk ve Caesar yanlıları muzaffer bir komutanın ülkesi için yaptıklarından sonra böyle alçakça öldürülmesini şiddetle karşıladılar. Senato gözden düştü, dönemin "derin devleti" ordu hemen gerekeni yaptı: Caesar'ın manevi oğlu Octavianus, tecrübeli generaller Marcus Antonius ve Lepidus bir "Triumvirlik" (üçlü yönetim) kurarak yönetime el koydular. Triumvirler Caesar'ın

[42] Bu kültürel asimilasyon Roma'nın ele geçirdiği topraklarda tepkiyle dile getirilirken , Romalı yazarlar tarafından Roma'nın fetih politikasının son derece hoşgörü içinde olduğu savunulmaktaydı . Örneğin , Galgacus isimli Britanialı bir tarihçi bu mesele hakkında şöyle yazmaktadır : " Bunlar , dünyanın yol kesen korsanları ; karaları soyup tükettiler , şimdi denizleri baştan başa dolaşıyorlar . Kurbanları zenginse , soyup soğana çevirirler ; dürmeye , yağmalara sahte bir isim takmışlar ; imparatorluk diyorlar . Ve bir ülkeyi , taş üstünde taş bırakmamacasına yakıp yıktıkları zaman da barışı sağladıklarını iddia ediyorlar . " ; Tuğcu , s . 178 . ; Romalı tarihçi Minucius Felx ise Roma'nın hoşgörüsünü şu şekilde dile getirir : " ….. Romalılar bir kenti ele geçirdikten sonra ….. fethettikleri halkın tanrılarına onur bahşederler . Tanrıları Roma'ya davet ederler , onları ve tüm dünyanın tanrılarını sahiplenirler ….. Böylece , Romalılar bütün ulusların dinsel ayinlerini kendilerine uyarlarken , kendileri de bir imparatorluk kazanırlar . " ; Minucius Felix , *Octavius* , 6 .

intikamını alma bahanesiyle Cumhuriyet yanlılarının kökünü kazımak için aralarında hatip Cicero'nun da olduğu ölüm listeleri hazırladılar. Bu emellerine ulaştıktan sonra da kendi aralarında hâkimiyet kavgasına giriştiler. Nihayetinde M.Ö 31 yılındaki Actium Deniz Savaşı'nda Octavianus'un Marcus Antonius'u yenilgiye uğratmasıyla İmparatorluk çağı Roma'da gerçekleşti Octavianus'un senatonun itibarını iade etmesi ve halka vergi indirimleri ile bağışlar konusunda cömert davranışları onun tüm Antik dünya'da Augustus / Sebastos (tanrılaştırılmış, yüceltilmiş) olarak anılmasına neden oldu. Hatta bu lütufları halkın nezdinde tanrılaştırmaya kadar vardı.

Tanrı – Kral açılımı genellikle Doğu kültürlerinde rastlanan teokratik kökenli devlet sistemlerinde mevcut iken Roma'da Augustus'un bu soyunduğu tanrı rolü dinsel niteliğinden ziyade siyasi bir manevra idi. Fakat bu taktik elbette çok ciddi sonuçlar doğurmaya açıktı. Nitekim Augustus'tan sonra gelen Tiberius (M.S.14–37), bu tehlikeyi sezerek derhal müdahalede bulunmaya çalıştıysa da[43] sonraki imparatorlar bu apoleti üstlerinde taşıyamayıp suistimal ettiler. Domitianus'a kadar İmparatorların senatodan bitip tükenmez onurlandırma istekleri sürüp gitti. Domitianus döneminde (M.S. 81- 96) ise bu vahamet doruk noktasına ulaştı. İnanılmaz bir hırçınlıkla Roma'nın dört bir yanına muhbirlerini görevlendiren Domitianus, kölelerin bile efendilerini ihbar ettiği bir kargaşayı Roma'ya yaşattı. Senatörlerden hizmetlilere kadar herkesi tedirgin eden bir ortam içinde İmparatorun korku salan istibdadı şiddet ve zulmü beraberinde getiriyordu.

Domitianus, iktidar politikasını hâkimiyetine zarar gelmemesi üzerine oturtmuştu. Başa geldiğinde senatör öldürmeyeceği taahhüdünün tam zıttında hareket ederek senatörleri sindirme ve öldürme yoluna gitti. Tehdit unsuru saydığı komutanları ve bürokratları suikast düzenleterek ya da zorla emekli ettirerek etkisizleştirmeyi denedi. Bunların içinde Tarihçi Tacitus'un kayınpederi Agricola'da bulunmaktaydı. M.S. 95 yılında çıkardığı bir kanunla da filozofları ve sanatkârları Roma'nın birliğine zarar verdiğini gerekçe göstererek sınır dışı etti[44].Bunların arasında Epiktetos ve Dio Chrisostom gibi ünlü düşünürler de Roma'yı terk etmek zorunda kalanlardandı. Yahudi ve Hıristiyanları da zorla İmparatorluk kültüne taptırmaya uğraştı. İmparator'un gazabına uğrayanlar sonunda bir suikast tertip ederek imparatoru öldürdüler. Senato

[43] Tacitus , 4 . 37 , 38 'de Tiberius 'un tanrılık alametlerini reddedişini İmparator'un ağzından söyle aktarır : "Ben ölümlüyüm , bir insanın yapabileceklerini yapıyorum , insanların yaşadığı dünyanın en üst konumunu işgal etmekten de mutluyum" .

[44] Oktay Akşit , Roma İmparatorluk Tarihi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. , İstanbul , 1970 , s . 165 .

derhal Domitianus'un heykellerini parçalattı ve bir musibetten sıyrılmanın sevincini halkla birlikte kutladı.

Domitianus'un sona eren yönetiminin ardından tahta geçen Marcus Cocceius Nerva (M.S. 96 – 98) ile Roma İmparatorluğu'nun yepyeni ve görkemli çağı başlamış oldu. Nerva öncelikle Domitianus'un hatalarını düzeltmeye koyuldu. Filozofları geri çağırdı; şiiri, edebiyatı hür bıraktı. Topraksız köylülere devlet arazilerini tahsis etti. Muhbirciliğe dur diyerek herkesin istediği gibi hayat sürmesine ön ayak oldu. Bununla dini vecibelerini yerine getirmek isteyen Yahudi ve Hıristiyanlar ile Doğu kaynaklı kültlere zeytin dalı uzatmış oldu. Yahudilerden alınan "Fiscus Judaecus"u kaldırdı[45].

Nerva'nın asker kökenli olmaması ordu mensupları açısından rahatsız ediciydi. Domitianus'un toprak hediyeleri askerle arasının iyi olmasına olanak tanıyordu. Nerva'da bu lütufu göremeyen askerler, İmparatoru devirme planları yapmaktaydılar. Bu tehlikenin farkında olan Nerva henüz hayattayken halefini seçerek devletin istikrarına mani olabilecek bir sorunu ortadan kaldırdı. Aşağı Germania orduları komutanı olan İspanyol kökenli Marcus Ulpius Nerva Traianus'u yerine tayin etti. Nerva'nın ölümü üzerine yönetimi devralan Traianus sert mizaçlı, adaletli, ağır başlı bir kişiliğe sahipti. Traianus reformları ve yönetim anlayışıyla öylesine sevilmişti ki ölümünden iki yüz elli sene sonra bile tahta çıkan imparatora Augustus'un mutluluğuna ve Traianus'un erdemine ulaşması temennisinde bulunuluyordu.[46]Bu erdem uzun müddet tarihçilerin şaşalı anlatımlarıyla da pekişti[47]. Traianus derhal yasaklanan Tiyatro, satyra, şiir ve tarih yazıcılığını serbest bıraktı Ülkesinden sürülen ya da kaçan aydınları geri çağırttı ve kendisinin de ilgi duyduğu ötelenen doğucu din akımlarını açıkça ibadet etmeye teşvik etti. Traianus tıpkı Domitianus gibi İsis kültüne son derece saygı duymaktaydı. Tiberius döneminde tapınımı suç kabul edilip yasaklanan[48] İsis kültüne Domitianus gibi büyük saygı gösterdi.[49]

---

[45] Akşit , s . 176 .

[46] Edward Gibbon , Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi , Cilt 1 , çev. Asım Baltacıgil , Bilim/felsefe/Sanat Yayınları , İstanbul , 1987 , s. 93 .

[47] Örneğin Eutropius yaşadığı dönemin politik koşullaı gereği Traianus dönemini anıştırır. Eutropius , VIII.

[48] Walter Burkert , İlkçağ Gizem Tapıları , çev . Bahadır Sina Şener , İmge Yay. , Ankara , 2001 , s. 175 . ; Dürüşken , 2000 , s. 127 , 144 .

[49] Smelik ve Hemelrijk , (1984 , s . 1943 -1944) .

İsis Kültü M.Ö. 4. yy.'dan başlayarak Ptolemaioslar zamanında adını duyurdu.[50]Ptolemaiosların Helen ve Doğu uygarlıklarının dinsel öğelerini birleştirme girişiminden doğan Serapis (Osiris - Apis) tapkısı da bu dönemin ürünüydü. M.Ö. 1.yy' a gelindiğinde İsis dini Roma'ya da sıçrayarak adından söz ettirir konuma geldi. Roma'da resmi din sıfatında bulunmayan İsizm, Mısır dinine özgü bir ana tanrıça inancı olması ve taraftar kazanmaya çalışması ile Anadolu'nun kök salmış Kybele ve Yunanistan'ın Demeter kültleriyle üstünlük mücadelesi vermekteydi.[51] M.Ö. 1.yy.'da yaşamış olan Apuleus bu hegomonia kurma çabasını Tanrıça'nın ağzından şöyle söz eder: "*Adım, tanrısallığım, bütün dünyada değişik biçimlerle, farklı adetlerle ve birçok isimle donatıldı. Bütün insanlığın içinden ilk halk olan Phrygialılar bana tanrıların anası Pessinuntia der; kendi topraklarından fışkıran Atticalılar bana Cecropia Minervası der; her yanı denizlerle çevrili Cypruslular bana Paphyuslu Venus adını verir; okçu Creteliler Diana Dictinna der; üç dil konuşan Sicilialılar yeraltının Proserpina'sı adını verir; Eleusisliler beni çok eski tanrıçaları olan Ceres diye çağırır; bazıları Iuno der bana, kim Bellona, kimi Hecate ,kimi de Rhamnusia.Özellikle,doğuda oturup doğan güneşin ilk ışıklarıyla aydınlanan Aethiopialılar ve eski bilgeleiklerin hepsinde mükemmel olan ve bana kendilerine özgü törenleriyle tapan Aegyptuslular, Kraliçe İsis olan gerçek adımla hitap ederler"*[52].Görülüyor ki Apuleus ve onun bağlı olduğu Mısırlı din çevreleri İsis dinini diğer ana tanrıça dinlerine baskın kılmaya çalışmaktaydılar.Oysa ki İsizm'den Önce Roma'ya yerleşmiş olan Kybele ve Demeter/Ceres kültleri Romalılar için alışılagelmiş ve çok zaman önce benimsenmiş idiler.

Kuşkusuz, Kybele'nin M.Ö. 204 yılında Roma'ya getirilişi bu dinin Roma'da ne zaman tapım görmeye başladığını tarihlendirmesi bakımından tam anlamıyla bir "Terminus Post Quem'dir" . Romalıların yüzleşmeye cesaret edemediği Kartaca kralı Hannibal'in yıkıcı ilerleyişi karşısında halkın infiale kapılmasına engel olması için "Magna Mater"in şefkatine ihtiyaç duyulması kesinlikle senatörlerin ve önemli devlet adamların uyguladığı psikolojik taktikten ibaretti. Uygulanan taktiğin bir diğer hedefi ise Anadolulu kadın İlahın, ataları Aeneas'ın geldiği topraklardan geliyor

[50] Belkıs Mutlu , Efsanelerin İzinde , Milli Eğitim Basımevi , İstanbul , 1968 , s . 80 . ; Challaye , s . 46 .

[51] Robert Turcan , The Cults of the Roman Empire , Oxford , 1996 , s . 86 .

[52] Apuleus , 11. 5 .

olması sebebiyle ulusal bilinci kuvvetlendirmekti.[53]Uzunca bir süre Roma'nın Cumhuriyet ve İmparatorluk süreçleri içerisinde varlığını koruyan kült, Hadrianus zamanında eski saygınlığını tekrar kazandı.[54] Hadrianus döneminde Yunan kültürüne özenme en üst safhaya yükseldi. Demeter, Ceres adıyla tıpkı Kybele gibi fazlasıyla onurlandırılmaktaydı. Hadrianus'la başlayarak Antoninus Pius ve Marcus Aurelius'un Eleusis'teki Demeter'e ait Telesterion'u restore ettirmesi Demeter rahiplerini ziyadesiyle memnun etti.[55] İsis dininin daha revaçta olması ise Klasik din görüşünden tatmin olmayan Romalıların gözlerini ölümden sonraki yaşama çevirmeleri ve dünyevi hazları hakir görmelerinden kaynaklanmaktadır. Yeni Doğu dinleriyle tanışıklık evresinden çoktan sıyrılmış Romalılar gizem içerikli ölüm kültlerine karşı konulmaz bir merakla ilgilenmiş, ayinlerinin uyandırdığı dehşet (ekpleksis) ve şaşırtıcılığı ile bilmedikleri milletlerden insanlarla kardeş (adelphos) olmayı yeğlemişlerdir.

İmparatorluğun Antonin dönemi jenerasyonu ölüm sonrası Tartaros'a hemen gitmenin kolay olmadığını bu dinlerde tecrübe ettiler. İsis Kültü Mısır hayat düzenine benzeş şekilde hiyerarşi ile çevriliydi. Söz gelimi, kişi yaşadığı müddet zarfında dinsel ölçütlere uygun bir ömür sürse bile hayatı sırasında bulunduğu mertebe uyarınca öbür dünyada karşılık buluyordu. Ancak bunun için uzun bir sınamadan geçmesi zorunluydu. Şöyle ki, Ahiret öncesinde Dünyada birden çok formda doğup tekrar tekrar dirilmesi şarttı. Kısaca reenkarnasyon (ruh göçü) olgusuyla açıklanabilen bir döngü mevcuttu. Bu durum, köleler ve esirler vasıtasıyla Roma'da genişleyen İsizm'e ket vurmaktaydı. Hadrian'ın başta bulunduğu devirde ismini duyuran Orphizm'de ise daha adil bir mekanizma vardı. Buna göre bireyin bir sonraki hayatı dindarlığına göre şekillenmekteydi. Şayet inancını ifşa etmeden bir ömür geçirmişse aşağılık bir mahlûk kılığına da bürünebilirdi. Orphiklerde bu ruh göçü işleyişini engellememek için et yenmek yasaktı. Çünkü kişi öldükten sonra bir keçi, kuş ya da bir başka canlıya dönüşebilirdi. Bu reenkarnasdyon işleminin tamamlanabilmesi için üç kez dirilmek gerekmekteydi. En sonunda "metansomatoz" (ruhların defalarca dirilip farklı bedenlerde hayat bulması) tamamlanınca vaat edilen sonsuz ve mutlu yaşam elde edilecekti. Bu

[53] E. S. , Gruen , "The Advent of Magne Mater. " In id. , *Studies in Grek Culture Roman Policy :* 5 – 33 . Leiden and New York 1990 . ; P. , Lambrecht , "Cybele , divinité étrangere ou natiomale ?" *Bulletin de la Sociéte royale belge d'Antropologie et de Préhistoire* 62 : 141 – 170 ., 1951 .

[54] Lynn E. Roller , Ana Tanrıça'nın İzinde , "Anadolu Kybele Kültü", çev. Betül Avunç , Homer Kitabevi , İstanbul , 2004 . s . 301 – 302 .

[55] Dürüşken , 2000 , s . 123 .

dönemde yaygın olan Pythagorasçı ve Plâtoncu görüş bu olgularla dirsek temasındayken Stoacılık da kadere boyun eğme adı altında İsisçi kurama destek olmaktaydı. Septikler, Epikürosçular ve Kynik filozoflar ise kesin kez bu zincirin halkalarını yok saymak için tüm insanlardan ve onların tradisyonlarından kaçındılar.

Romalılar benliklerine nüfuz eden bu dinleri ve mitolojilerini öyle abarttılar ki bu hikâyeleri zenginliklerinin verdiği şımarıklıkla bizzat görerek tatmin olmaya giriştiler. Domitianus'un yasakladığı tiyatro ve pantomim Traianus'un serbest bırakışı sonrasında eğlenceyle karışık bir dramaya çevrildi. Kybele'nin Galloi rahiplerini canlandıran müritler ve Orpheus'un parçalanışını canlandıran köleler inancına sadakatle bağlanmak isteyen belli kesimi tiyatral hüviyetinden çıkartarak cinayet işlemeye sevk ediyordu. Hadrianus'un yönetim döneminde bu vahşet öylesine artmıştı ki elinde Hadrianus sikkesi alan bir şahıs sikkenin tura tarafını gösterdiğinde az sonra üzerine hayvan postu geçirilmiş ve elleri bağlanmış bir kölenin vahşi bir aslan veya ayı tarafından diri diri parçalanacağını korkuya yer bırakmayan bir pervasızlık ve neşe içinde kölenin öldürülüşü seyretmekteydiler.[56] Esasında bu deli saçmalıkları aile, ocak, dindarlık ve vatan kavramlarını kutsallaştırmış Roma halkı için kabul edilemez konumdaydı. Nitekim Aynı gayri ahlaki eylemler gerçekleştiren Bakkhusçular'ın Bakkhanalia ayinleri M.Ö. 186 'da devlet tarafından yasaklanmıştı.[57]Bu tür gizem dinlerinin Roma kronolojisi esnasında geçirdikleri engellemeler onları gizli örgütlenmelere yönletti. Örneğin, M.S. 79'da Pompeii'deki "Gizemler Evi" diye adlandırılan yapıdaki freskler bu dinin saklı da olsa rağbet gördüğünü ispat eder.[58]

Titus Antoninus Fulvius (M.S. 138 – 161) devrine gelindiğinde muazzam bir dindarın inayetiyle donatılmış devlet dini yapısallığı ortaya çıkmaktaydı. Hoşgörüsü ve dindarlığıyla "Pius" olarak anılan Antoninus Pius, adaletli hükmedişi sayesinde birçok ulusun saygısını kazandı ve Roma'nın itibarını artırdı. M.S. 139 'da aldığı "Pater Patriae"(Vatanın Babası) ünvanı ile tam adı Titus Aelius Caesar Hadrianus Antoninus Augustus Pius Pater Patriae oldu.[59] O da diğer Hanedan mensupları gibi Doğu inançlarına meraklıydı. İmparatorlu'un güney sınırlarında yer alan Lübnan'daki Baalbek – Heliopolis Kentinin kutsal Tanrısı Iupiter Heliopolitanus tapınağını restore

[56] Richard Senett , Ten ve Taş , çev. Tuncay Birkan , Metis Yayınları , İstanbul , 2002 , s . 87 .

[57] Dürüşken , 2000 , s . 98 .

[58] R. Etienne , Pompeii The Day the City Died , London , 1992 , s. 121 – 123 ; 188 – 191 .; M . P . Nilsson , The Dİonysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age , Lund . s . 66 – 76 ; 123 – 126 .

[59] Akşit , s . 211 .

ettirdi.[60]Devlet otoritesini dinsel anlamda tekrar tesis edebilmek adına İmparatorluk kültünün vasıflarını çoğalttı. Bu surette Senato'nun itirazlarına rağmen Hadrianus'u tanrısal onurlarla donatarak imparatorluk kültünün kesintisiz devamına uğraştı.[61]

İmparatorluk kültü ilk olarak Caesar'ın ölümü sonrası siyasi bir propaganda aracı olarak ortaya çıktı. Iulius Caesar'a soyunu belirtmek için "Divi Iulius"(Tanrısal Iulius'un Oğlu) ismi takılarak devletin önde gelen bir lideri efsaneleşmiş biri olmaktan ziyade tanrısal vasıflı bir tanıma nail oldu. Bu dönemin devamında Octavianus'un Monarşi'yi getirmesiyle birlikte mutlak hâkimiyet edinmesi, inşa ettiği yeni rejime niteliksel anlamalar yükleme gereksinimi doğurdu. Bu nedenle Octavianus'un senato nezdinde elde ettiği "Augustus" unvanı yeni ideolojinin proleter olgular üzerinde ilahi bir güç olduğunu aksettirmeye meyil vermekteydi. Bu açıdan bakıldığında devlet mekanizması doğrudan doğruya dini hüviyet ile bütünleşik bir yönetim anlayışına dönüşmüş ve kralın hükmü tüm yurttaşlar üzerinde aynı zamanda dini bir vecibeyi yerine getirmek kadar kati bir dikte biçiminde algılayım bulmuştu. Augustus'un şahsiyeti Doğu toplumlarında rastlanan tanrılaştırılmış krallardan neredeyse farksızdı. Babilli Marduk, Mısırlı Osiris, Hintli Gothama neyse artık Roma İmparatoru da Batı dünyası için aynı kimlikteydi. Sakıncalarını henüz iktidarının başındayken sezmiş olan Tiberius haricinde bu şanın görkemine kapılan imparatorlar zamanla kontrolden çıkan bir durumun içine doğru sürüklendiler. Örneğin, Hadrianus kendisi hakkında şöyle yazmıştır:"*Kendimi Tanrı sanmam için Antinous'un gelişini beklemem gerekmemişti; başarı, çevremde baş döndürücü yükseklikler duygusu verircesine çoğalıyordu. Yaşantımızı sürekli bir Olympos şölenine dönüştürmek için mevsimler, şairler ve müzisyenlerle işbirliği yapıyordu. Kartaca'ya ayak bastığım gün, beş yıl süren kuraklık sona erdi; sağanağın yarattığı sevinç içinde, kalabalıklar, beni göklerin şükran dağıtıcısı olarak alkışladılar sonradan Afrika için girişilen kamu yapımları bu mucizeyi yönlendirmeye yaradı…*[62] Ardından Antoninusların son temsilcisi Commodus da kendini Hercules ilan etmiş, Septimus Severus şahsiyetini yurttaşı olan Mısırlı tanrı Serapis ile özdeşleştirmiş, Elegebalus "Heliogabalus" ismiyle Ortadoğu'nun ve İran'ın tanrısını kendi bünyesinde toplayarak sahiplenmişti.

[60] Franz Cumont , Oriental Religions in Roman Paganism , London , 1911 , s . 111 .

[61] Eutropius VIII.

[62] Marguerite Yourcenar , Hadrianus'un Anıları ,çev . Nili Bilkur , Adam Yayıncılık , İstanbul , 1984 , s . 140 – 141 .

Antoninus Pius'un duru şahsiyetinden sonra görevi devralan Marcus Aurelius tek kelimeyle mükemmel denebilecek bir kişilikle ülkenin sahibi oldu. Platon'un ideal devlet için dile getirdiği Filozof – Kral tasvirlemesi[63] Düşünürün dileğinden yaklaşık beş yüz yıl sonra Atina'nın batısındaki Roma'da gerçek oldu. Bu aynı zaman da Aristoteles'in kurduğu Lykeon okulunda yetişen Peripatosçular için de olumluydu. Zira Aristoteles devleti yönetebilecek kişinin bütün erdemleri üzerinde toplamış otoriter bir şahıs olmasını; kısaca monarşik bir idarenin daha mantıklı olacağını salık vermiştir. Avamlaştırılmış bir yönetimin Zenginlerin yararına olduğunu savunur.[64] Öte yandan Marcus Aurelius'un mensubu olduğu Stoa felsefisinde ise bir kişinin yönetimi altında kalmak aşağılayıcı bir durumdu. Öyle ki insanoğlu kaderini kendisi tayin etmeli ve bu surette bir kişinin hükmü uyarınca yaşayış gütmemeliydi. Kendine ve doğaya, dolayısıyla Tanrı'ya karşı yapması gereken amellerden uzak durmak akla yakındı. Hal böyleyken Marcus Aurelius hâkimiyeti müddetince asla diktatörce bir davranışta bulunmayarak adaletli, dürüst ve toleranslı bir imparatorluk süreciyle Platon ve Aristoteles'i haklı çıkarmıştır.

Antoninuslar ve Marcus Aurelius döneminin en gözde okulu olan Stoacılık, din ve felsefenin bir arada yürüdüğü bir disiplin olması nedeniyle diğer okullara göre Roma'da daha üstün konumdaydı. Çünkü zamanının meşhur dini akımlarından olan Serapis, İsis, Hermesçilik gibi Mısır Kültleri ile Anadolu ve Yunan menşeli Orphizm, Persia'nın dünyaya tanıttığı Mithraizm ile Judea'nın son peygamberi İsa'nın yaydığı Hıristiyanlık, kaderi insanının isteği dışında Tanrı'ya çıkarımlamaları yüzünden Stoa düşüncesiyle aynı doğrultuda hareket etmekteydi. Devrin Post modern denebilecek inançlarında baskın olan tek tanrı görüşü Stoacılarda ve Kyniklerde ifade edilen evreni tek bir gücün yarattığı ve idare ettiği, bu yüce unsurun mükemmeliyet çerçevesinde her şeyi iç içe bir bütünlük içerisinde yarattığı ve devinimsel açıdan gerçekleşen tüm olayların doğaya dönüş adı altında yine ona geri döneceği teziyle yakın bir açılımdaydı. Doğaya dönüş yalnızca mutlak hakikatin taahhütleri gereğince yaşamak değil, her ne koşulda olursa olsun bireyin içinde bulunduğu durum neticesinde tamahkâr olmasıdır. Söz gelimi, insan dünyaya geldiğinde salt yazgısına boyun eğmeden hürriyeti içrek bir bedenden dışarıda aramalı ve sonsuzluğu bulmalıdır. Bu ne kadere yenilmek ne de onu saf dışı bırakmaktır; yani basit tabirle insanın sahip olduğu irade kuvvetinde orta yolu

[63] Platon , Seçmeler , çev . Mehmet Türdeş , İstanbul , 2004 , s . 48 – 65 .

[64] Aristoteles , Atinalıların Devleti , çev . Furkan Akderin , Alfa Yay . İstanbul 2005 , s . 2 .

bulmaktır. Bunun en güzel emsali ise bir köle tarafından eğitilen imparator profilidir. Epiktetos'un, Marcus Aurelius'un öğretmenliğini üstlenmesi Stoacılığın da insan ayırt etmeksizin herkesi düşünce mantalitesine davet ettiğinin ve hiyerarşik din ile felsefe mantığını reddedişinin açık bir delilidir. Esas itibariyle bu olgu bile Stoacılığın diğer okullarda meşhur olduğunu açıklamaya yeter. Örneğin, Stoacılığın rakibi Epikürosçulukta insan yalnızca ve yalnızca kendinden mesuldür ve yaşamdan alacağı haz kendi ölçütlerine göre tayin edilir. Stoacılıkta ise birey kesinlikle kudretine biat ettiği yüksek ve fevkalade bir edimselliğin altında –yani Tanrının huzurunda – sorumluluk altındadır. Tanrının inayeti doğrultusunda olaylar cereyan eder ve ancak Tanrı kudretiyle insan mutlak huzura erer.[65]Bunun yanında Epikürosçuluk tanrısal erki ikinci plana atarken[66] Stoacılık bu olguyu felsefesinin merkezine koyar. Epikürosçulukta Kavramlar Platon'daki gibi daha önce zihinde belirlenen algılayımlar yerine, sonradan edinilen olgulardır ki, bu da atomcu teorilerden kaynaklanır. Stoacılık ise ne bu dünyayı salt esas alır ne de uslamsal bir dünyayı gerçek mekân sayar∗. Kepos savunucuları hazzı (hedone) temel alarak hareket ederler, fakat asla Kyreneliler gibi felsefelerinde öncelemezler. Kaldı ki Kyreneliler anlık hazzı önemserken Epikürosçuluk için hazzı elde etmek sonsuz mutluluğa ermek için geçici hazlardan kaçarak ona ulaşabilmektir. Ne yazık ki bu mevzu Antik dönemde yanlış yorumlanmış ve Epikürosçular haz kölesi gibi lanse edilmek istenmiştir. Bu noktada Kepos ethikte Kyerene felsefesine yakınken Portik felsefecileri Kyniklerle ilişkilidirler. Epiküros fikirlerinde bireysel istenci savunduğundan devlet kurumuna bakışı mesafeli olmuştur. Stoacılık zaman içinde değişim gösterirken Epiküros'un ardılları kurucularının çizdiği yolda doktrinlerini hiç değiştirmeden devam ettirmişlerdir. Bu yenilik Stoa düşünürlerini bilime ve sanata sürüklerken, Epiküros'un halefleri gereksiz gördükleri bilimsel çalışmalardan her daim uzak durmuşlardır.

Epikürosçuluk ve Stoacılık Antoninler hanedanı döneminde de sürtüşmüş olsa da ortak özellikleri de yok değildir. Her iki akımda da elit tabakaya hitap etmek gibi bir gayret yoktur. Halkın her kesimi bu düşünceye ortak olabilir ve bu çabanın içine dâhil olabilir. Ataraksia (Ruhun sarsılmazlığı)iki okul içinde temel prensiptir ve ahlak

[65] Brun , s . 34 – 35 .

[66] Pierre Aubenque , "Les Philosophies Hellénistiques : Stoicisme , Epicurisme , Scepticisme",Historie de la philosophie, Hachette , Paris , 1975 , s . 212 .

∗Burada Orta Stoacı Panaetus'un Plâtoncu Eskatolojiyi öngörülemesi hariç tutulmaktadır.

felsefesini başat almaktadırlar. Hem Epikürosçuluk hem de Stoacılıkta doğaya uyumlu yaşam sadece bireyci olmakla sağlanabilir.

Marcus Aurelius döneminde Stoacılığın popülerliğinde sebep olan en önemli hususlar okulun devlet ve dine bakışında Romalıların karakteriyle uyuşması denebilir. Şöyle ki, Epikürosçulık, Septisizm, Kynizm ve Kyrene okullarında görülen insancıllık(hümanitas) Stoacılıkta da varken bahsi geçen akımların tümünde sadece individuallik perspektifiyle dünyayı algılama, geleneksel ve toplumsal kurumları yâdsıma görülürken, Stoacılıkta insanın yazgısının diğer insanlarla kesişmesi nedeniyle ortak bir çatı altında yaşama, bir arada hareket etme ve bütünsel değerlere sahip çıkarak onları koruma bilinci esastır. Bunda bilhassa Tanrısal erkin insayatifi yönünde hareket etme mühim olduğundan Epikürosçularda, Septiklerde ve Ön Sokratik okullardaki dinsel pasifizasyonun tam tersinde bir fikir beyanı mevcuttur. Devleti yüceltme ve tradisyonelliği özümseme Akademiacılarda ve Peripatosçularda olsa da onlardaki hiyerarşi mantığı monarşiyi över ve burada Stoacılıkla ters düşerler Her birey Tanrı tarafından yaratıldığına göre eşittir. Bu yaklaşımıyla Aristoculuğun statükocu görüşleri de stoacılar açısından bayağı kabul edilir.[67]

Marcus Aurelius Stoacı felsefeye yeni bir şey eklememiş, eski stoa görüşünün sadık bir savunucusu olmuştur.[68] İnsan ömrünün doğal bir döngünün parçası olarak yok olup tükeneceğini, ama bunun olumsuz bir süreç olarak görmeksizin geçen zaman içinde kişinin erdemi yakalayabileceğini salık verir.[69] Eski Stoanın ise ana ilkesi dinsel kıstaslar altında hayatı idame ettirmek olduğundan Marcus Aurelius itikadını fazlasıyla belli etmiş bir imparatordu. Bakkhus'un ayinlerinde bulundu,[70] Eleusis'teki Ceres Telesterionunu restore ettirdi ve en üst düzey din görevlisinin bulunabildiği Anaktoron'a girmeye muvaffak oldu.[71]

Marcus Aurelius'un başa geçmesiyle birlikte Nerva'dan beri sürüp giden refah dönemi bir anda bozuldu. M.Ö. 161 yılında Lanuvium'da doğan Commodus Henüz beş yaşındayken Junior Emperor (Çocuk İmparator) sanını elde etti ve Princeps Iuventitis olarak toga virilis giydirildi. Babası Marcus Aurelius'un denetiminde aldığı

---

[67] Brun , s . 37 – 38 .

[68] Mark Forstater , Marcus Aurelius'un Ruhsal Öğretileri , çev . Nafiz Güder , Dharma Yay. , İstanbul , 2000 , s . 65 – 66 .

[69] Marcus Aurelius , Düşünceler , çev . Şadan Karadeniz , Y.K.Y. , İstanbul , 2002 , s . 49 .

[70] Dürüşken , 2000 , s . 69 . ;

[71] Dürüşken , 2000 , s . 123 – 124 .

eğitimde Latinceyi Antistius Capella'dan, Retoriği ise Ateius Sonetus'tan aldı. İyi bir eğitim almasına rağmen zalimliği yüzünden asla babası gibi başarılı işler gerçekleştiremedi. Aşırılıkları saray erkânını ve halkı canından bezdirdi. Öyle ki Roma takvimini bile kendine taktığı ünvanlarla oluşturmak istedi. Sırasıyla Ocak ayı Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Augustus, Herculeus, Romanus, Exsuperatorius, Amazonius,Invıctus,Felix ve Pius.Kendine uygun gördüğü bu ünvanlardan "Pius"u (Sadık) annesinin eski aşıklarından birini Consul seçmesi nedeniyle Senato ona alay etme mahiyetinde vermiştir;M.S.185'te Perennis'i öldürtmesi sebebiyle de Felix (Mutlu) adını almıştır.[72] Commodus'un İmparatorluğu sırasındaki Roma, artık tamamen Doğu dinlerinin etkisi altına girmiş vaziyetteydi. Commodus'un da bizzat Mithra ayinlerine katıldığı ve burada gerçek bir cinayet işlediği anlatılır.[73]

Mithra inancı Roma'ya özellikle Parth savaşları sonrasında Lejyonların Roma'ya taşıdığı bir asker dini olarak ortaya çıktı. Esasında Vedik-Aryan kökenli bu Tanrı'nın adı ilk kez M.Ö.1400'lerde Huriler ile Mitannilerin yaptığı barış anlaşmasında geçmektedir[74]. Zerdüştlüğün içinde konumlanan Mithra Achamenidler döneminde ışığın, aydınlığın ve barışın tanrısı olarak tanım bulmaktaydı.[75] Antoninler devrinde Hadrian'ın başta bulunduğu sıralarda Hıristiyanlıkla birlikte etkin olmaya başladı.[76]Commodus döneminde ise Mithraizm Oriental dinler arasında bir hayli baskın oldu.[77]

Mithraizm ve Orphizm birbiriyle çakışmasına sahne olan bu evrede Mihra dini insanlara ölümün bilinmezliğini gizemli ayinler yoluyla gideren ve kurtuluşa erdiren bir tapkı halini aldı. Mithra'ya Roma devri içerisinde Kozmokratör (Evrenin Hâkimi),Soter (Kurtarıcı) ve Sol İnvictus (Yenilmez Güneş) isimleri verildi. Orphik kült insanlara reenkarnasyon döngüsünün aksamaması için et yememeyi ve Pythagorasçılıktaki gibi kanlı kurbanlardan kaçınmayı düstur etmekteydi.[78] Roma'daki

[72] Akşit , 245 .

[73] Burkert , 168 .

[74] Joseph , Campbell , Batı Mitolojisi , çev . Kudret Emiroğlu , İmge Yay . Ankara , 1995 , s . 106 , 215 .

[75] Cumont , 1911 , s . 65 .

[76] William L . McDonald , *The Pantheon* , (Cambridge MA: Harvard University Press , 1976) , S . 88 – 89 .

[77] Franz Cumont , Astrology and Religion among the Agreeks And Romans , London 1912 , s . 96 .

[78] Kingsley , s . 120 – 139 ; 309 – 325 .

Santa Prisca' da ele geçen bir Mithra tapınağında ise Kan dökerek…….bizi kurtardın[79] Mithraizm'in kanlı kurban törenleri yaptığı kanıtlanır. Mithra ikonografilerinde alışılagelmiş boğayı öldürme sahnesi(Tauroktoni/Taurabolium) de keza Tanrı'nın boğanın kanını dökerek bereketi tüm canlılara sunduğunu betimler. Bu sahne ironik bir anlatım içermekte ve sahnenin etrafında yer alan diğer figürlerle farklı bir boyutta müritlerine mesaj iletmektedir. Örneğin, boğanın kuyruğundan çıkan başak ve kana ulaşmak için çabalayan hayvanlar zodyakları(burçları)belirtir. Sahnenin her iki tarafında yer alan meşale taşıyıcılar ise meşaleyi tutma pozisyonuyla geceyi ve gündüzü, aydınlık ve karanlığı, ölümü ve yaşamı simgeler. Bu aynı zamanda Pythagorasçılık'a haiz olan zıtlık kuramını da çağrıştırır. Bu, astragal nitelikli Mithraizm'in salt sofu bir din olmadığının en güzel göstergesidir.[80] Antoninler döneminin en başında kendinden söz ettiren Hıristiyanlık Mithraizm ile yoğun bir mücadele içine girişmiş ve gün geçtikçe halka nüfuz etmeye başlamıştı. Antoninler hanedanını son yıllarında Commodus'un karısının Hıristiyan olması da bu yeni dinin İmparatorluk sarayına kadar girdiğini gözler önüne serer. Genç Plinius'un Mektupları'nda geçen Traianus dönemi işkencelerinden[81] İmparatorluk sarayına kadar uzanan İsa sempatisi aynı hanedan içinde gerçekleşen bakış açısı değişimine ışık tutar Hıristiyanlık ilk yılarında ölüm ve ruh kavramlarının

açıklamasını yapmakta zorlanınca Plâtoncu ve Orphik nitelikli doktrinlere sarıldı. Klasik Yunan felsefesindeki ruhun ölümsüzlüğüne inanış ölümün karşısında insanın çaresizliğini ortadan kaldırdı. Böylece kurtuluş dinlerin vaat edilen sonsuz hayat Hıristiyanlığında doktrinlerinden biri haline geldi.[82]

[79] J. R . Hinnels , Mithraic Studies : Proceedings of First International Congress of Mithraic Studies , I – II , Manchester , 1976 , s . 304 – 312 .

[80] Alessandro Bausani , "Note sulla preistoria astronimici del mitto di Mithra,"in Ugo Bianchi , Mysteria Mithrae (Leiden : E .J .Brill , 1979) s . 503 – 515 .

[81] Plinius , Genç Plinius'un Anadlu Mektupları , çec . Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu Y.K.Y. , İstanbul , 2001 s . 64 – 67

[82] Ernest Renan , Havariler , M.E.B. Yay . , Ankara , 1964 , s . 11 – 12 .

4 -SONUÇ

Nervan – Antoninler hanedanı zamanında bahsi geçen felsefi disiplinlerin ortak özellikleri "bireyin mutluluğu", dolayısıyla ahlak felsefesi üzerinedir. Helenistik dönemde siyasi koşuların yarattığı olumsuz koşullar sebebiyle dini ve milli bağları zayıflayan felsefe okulları daha çok çoğulculuğun yerine individual bir hayatı seçmeyi mantıklı saymışlardır. Söz gelimi doğaya uyumlu yaşamayı öğütleyen ve çıkış noktasını Kynizm'den alan Stoacılık, hazza ilişkin yaklaşımlarında Kyrene felsefesiyle örtüştürülen Epikürosçuluk, yer yer Akademia ile dirsek temasında olsa da keskin görüşlerle birbiriyle ayrı duran Kuşkuculuk ve çok eskilere dayanan bir gelenekle öğretilerini bilinmezlik üzerine kuran Sophizm bu doğrultuda hareket eden belli başlı düşüncelerdi.

Bu hanedan döneminde gerek Mithraizm ve Hıristiyanlık, gerekse Plâtonculuk, Peripatosçuluk ve Stoacılık gibi akımlar çok ün salmış ve birbirleriyle etkileşim içine girmişlerdir. Bunda Nervan – Antoninler hanedanı zamanındaki sınırların en uç noktaya kadar varması sonucu yabancı toplumlarla kültürel alışverişin artması ile kazanılan topraklardan elde edilen vergiler sonucu ekonomik şartların Roma'nın gördüğü en muazzam seviyeye erişmesi de şüphesiz etkilidir. Bu sebepten dolayıdır ki mevcut akımların iyi yönetilen bir ülke hudutları içerisinde dilediğini ifade edebilmesi sonucu çok sesli bir düşünce anlayışı var olmuş ve böylelikle dinsel ve felsefi disiplinler kendi aralarında ortak bir düşünce havuzu kurabilmişlerdir.

Dini açıdan bakıldığında bu hanedan dönemindeki kültler bilinen klasik Yunan ve Roma inançlarından ziyade bazı gizil yanları bulunan, ancak felsefi yorumlamalar neticesinde çıkarım elde edilebilen mistik yapılı bir durum atfetmekteydiler. Belirli örgütlenme biçimleriyle kült üyelerinin zorlu aşamalar sonucunda kabul edilebildiği bu tür dinler Roma'nın geleneksel din anlayışını tehdit etmekle kalmamış, kimi zaman imparatorların desteğiyle birinci plana çıkartılmaya çalışılmıştır.

Felsefi olarak ele alındığında ise bu evrenin meşhur okullarının ortak özellikleri "kişinin mutluluğu"nu yani kısaca ahlak felsefesini irdelemeleridir. Dinden ayrışık biçimde sorgulanabilen "ethik" Antoninler devrine gelindiğinde din ile çapraşık bir vaziyete bürünmüştür. İşte bu nedenledir ki bireyin mutluluğu salt felsefeyle mi

sağlanabilir, yoksa din ile beraber mi tesis edilebilir sorusu bu dönemde yoğun bir biçimde gündeme gelmiştir.

Sonuç olarak, Antik dünyanın Roma'ya kazandırdığı akımların pek çoğu birbirleriyle münasebet halinde kalarak geniş bir coğrafya içinde olgularını ifadelendirebilme, tartışabilme ve misyonerliğini üstlenebilme imkânı kazanmışlardır. Bu durumun en büyük nedeni ise çok iyi bir merkeziyetçi teşkilat sistemi oluşturmayı başarabilen Antoninler dönemi imparatorlarıdır.

KAYNAKÇA

- Aubenque , Pierre, "Les Philosophies Hellénistiques : Stoicisme , Epicurisme , Scepticisme", Historie de la philosophie, Hachette , Paris. , 1975 .
- Ağaoğulları , M . - Ali , Kent Devletinden İmparatorluğa , İmge Y . E . , Ankara , 1994 .
- Ağaoğulları , M . Ali ve Köker , L . İmparatorluktan Tanrı Devletine , İmge Y. E. Ankara , 2001 .
-Akşit , Oktay , Roma İmparatorluk Tarihi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. , İstanbul , 1970 .
-Aristoteles , Atinalıların Devleti , çev . Furkan Akderin , Alfa Yay . İstanbul 2005 .
- Bausani , Alessandro , "Note sulla preistoria astronimici del mitto di Mithra,"in Ugo Bianchi , Mysteria Mithrae , Leiden : E .J .Brill , 1979 .
- Bilgin , Nahit, Antik Yunan Dünyası , Arkeoloji ve Sanat Yay. , İstanbul , 2004 .
- Brun , Jean, Stoa Felsefesi , çev . Medar Atıcı , İletişim Yay . İstanbul , 2003 .
- Burgh , W . D . , Legacy of Ancient World , (London , 1936) , Bölüm II , The Reception Of Roman Law . s .198
- Burkert , Walter , İlkçağ Gizem Tapıları , çev . Bahadır Sina Şener , İmge Yay., Ankara , 2001 .
- Joseph , Campbell , Batı Mitolojisi , çev . Kudret Emiroğlu , İmge Yay . , Ankara , 1995 .
- Caratini , Roger , Laphilosophie , Seghers , c . 1 , Paris 1983 .
- Challaye , Felicien, Dinler Tarihi , çev . , Samih Tiryakioğlu , Varlık , Yay . , İstanbul , 2002.
- Cramer , Frederick H., Astrology in Roman , Law and Politics (Philedelphia : American Philosophical Society 1954) .
- Cornell ,Tim ve Mathews , John , Roma Dünyası , İletişim Yay . İstanbul , 1988 .

- Cumont , Franz , Astrology and Religion among the Agreeks And Romans , London ,1912 .
-Oriental Religions in Roman Paganism , London , 1911 .
- Davies , Norman , Avrupa Tarihi , çev. Burcu Çığman , Elif Topçugil , Kudret Emiroğlu , Suat Kaya , İmge Y. E . , İstanbul , 2006 .
- Diogene Laerce , Vie doctrines et sentences des philosophes illustraters , Garnier Flammarion , 2.c , Paris, 1965 .
- Dürüşken , Çiğdem , Roma'nın Gizem Dinleri , Arkeoloji ve Sanat Yay . , İstanbul , 2000 .
- E. Roller , Lynn, Ana Tanrıça'nın İzinde , "Anadolu Kybele Kültü", çev. Betül Avunç , Homer Kitabevi İstanbul, 2004 .
- E . S. , Gruen , "The Advent of Magne Mater. " In id. , *Studies in Grek Culture Roman Policy :* 5 – 33 . , Leiden and New York 1990 .
- Forstater , Mark, Marcus Aurelius'un Ruhsal Öğretileri , çev . Nafiz Güder , Dharma Yay. , İstanbul , 2000 .
- Epikür , Mektuplar ve Maksimler , çev. , Hayrullah Örs , Remzi Kitabevi , İstanbul , 1962 .
- Etienne , R. , Pompeii The Day the City Died , London , 1992 .
- Eutropius , Roma Tarihinin Özeti , çev . Çiğdem Menzilcioğlu , Kabalcı Yay . E . , İstanbul , 2007 .
- Gibbon , Edward, Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi , Cilt 1 , çev. Asım Baltacıgil , Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları , İstanbul ,1987 .
- Gökberk , Macit , Felsefe Tarihi , Remzi Kitabevi , İstanbul , 1980 .
- Güçlü ,Abdülbaki , Uzun ,Erkan , Uzun , Serkan , Yolsal ,Ümit Hüsrev , Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları , Ankara , 2002 .
- Historia , Augusta , " Filozof – İmparator Marcus Aurelus Antoninus " , çev . Çiğdem Menzilcioğlu , Arkeoloji ve Sanat Yay . , İstanbul , 2002 .
- Homo , Léon , Les institutions politiques romaines , Editions Ablin Michel , Paris , 1950

- Hortmann , George Max , Der Materyalismus in der Philosophie der griesch-römischen Antike , Akademie – Verlag , Berlin , 1959 .
- Lucretius , Evrenin Yapısı (De Rerum Natura) , çev. , Tomris Uyar – Turgut Uyar , Hürriyet Yay . İstanbul , 1974 .
- Marcus, Aurelius , Düşünceler , çev . Şadan Karadeniz , Y.K.Y. , İstanbul , 2002 .
- Marx , Karl , Demokritos ile Epiküros'un Doğa Felsefeleri , Sol Yay. , Ankara , 2000 .
- McDonald , William L . , *The Pantheon* , (Cambridge MA: Harvard University Press , 1976) , S . 88 – 89 .
- Minucius , Felix , Octavius , İng. çev . G . H . Rendall , Harvard Uni. , Loeb , 1951 .
- Morgan , Lewis Henry, Eski Toplum , c . 2 . Payel , İstanbul , 1987 .
- Mutlu , Belkıs , Efsanelerin İzinde , Milli Eğitim Basımevi , İstanbul , 1968 .
- Nilsson , M . P . , The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age , Lund . , 1957
- Nizan ,Paul , Les matérialites de l'Antiqué , Editions Sociales Internationales , Paris , 1936 .
- Platon , Seçmeler , çev . Mehmet Türdeş , İstanbul , 2004 .
- Renan , Ernest , Havariler , M.E.B. Yay . , Ankara , 1964 .
- Richard Senett , Ten ve Taş , çev. Tuncay Birkan , Metis Yayınları , İstanbul , 2002 .
- Russel ,Bertrand, Batı Felsefesi Tarihi 1 , İlkçağ , çev . Muammer Sencer , İstanbul , 2000 .
- Sarıgöllü , Ayşe , Roma Edebiyatında Tarih , Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi , Ankara , 1983 .
- Şenel , Alaeddin , Siyasal Düşünceler Tarihi , Tarih Öncesinde , İlkçağda , Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. , Ankara ,1985 .

- Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne , Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay . , Ankara , 1970 .

- Tacitus , Hitories and Annals , tr . C . H . Moore , J . Jackson , 4 . . Vol, Harvard Uni . , Loeb , 1931 .

- Tuğcu , Tuncar , Batı Felsefesi Tarihi , Alesta Yay .İstanbul , 2000 .

- Tanilli , Server , Yüzyılların Gerçeği ve Mirası , I .Cilt , Alkım Y .E. , İstanbul , 1984 .

- Titus , Livius , Roma Tarihi , Kitap 1 , Arkeoloji ve Sanat Yayınları , İstanbul , 1992 .

- Turcan , Robert , The Cults of the Roman Empire , Oxford , 1996 .

- Ulansey , David , Mithras Gizlerinin Kökeni , Arkeoloji ve Sanat Yay . , İstanbul , 1989 .

- Werner , Charles , La philosophie grecque , Payot , Paris , 1962 .

- Windelmant , W ., History of Ancient Philosophy , New York , 1899 .

- Yourcenar , Marguerite , Hadrianus'un Anıları ,çev . Nili Bilkur , Adam Yay. , İstanbul , 1984 .